

זירות של בוש, פחד וזעם: היסטוריה, משפט ואונס בתקופת המנדט

מאמר זה עוסק בשימוש ברגשות המלווים עברות מין לבניית הזהות הלאומית-היהודית בפלשתינה המנדטורית. המאמר מתמקד בשלושה רגשות שליליים בולטים: בוש, פחד וזעם. הבעת הרגשות הללו והבנייתם בקרב הקהילה היהודית המנדטורית נבחנת בשלוש זירות: הזירה המשפטית, הזירה הציבורית של העיתונות העברית הכתובה והזירה הסמייצבאית (פעולת המחתרות). המאמר, המתבסס על קטעי עיתונות ועל חומרים משפטיים וארכיוניים, בוחן את ההבניה החברתית של הרגש בהקשר הקולקטיבי, את האופן שבו הוא מתווך על ידי הקהילה ואת הדרך שבה הוא מובע בהתאם לרפוס מקובל בתוך קבוצה אתנו-לאומית.

המאמר מדגים דפוסים רגשיים קולקטיביים בקרב הקהילה היהודית המנדטורית. דפוס הבושה כוללים את הבושה שחשו הקורבנות של עברות מין מפני חברי קהילתם, סנקציות לא פורמליות ששימרו בושה זו והבושה של חברי הקהילה מפני השיפה לזרים של עברות מין שהתרחשו בתוך הקהילה. דפוס נוסף עניינו הבניית פחד של בני הקהילה מעברייני מין ערבים, תוך שימור של הבחנות אתניות ומגדריות. ממד חברתי נוסף של רגש נוגע לזעם, שהניב תשוקה לנקמה והתבטא במעשי נקם שבוצעו בשם הקולקטיב העברי נגד אנסים ערבים או בריטים. הבעת הזעם שירתה מטרות פוליטיות של הגדרה עצמית והנציחה דפוסים מגדריים.

הממצאים מראים הבדלים בין הזירות מבחינת הרגש הדומיננטי ומבחינת היחס בין ביטוי לריסון רגשי. בזירה המשפטית, המאופיינת בריסון רגשי, בלטה הבושה; בזירה הסמייצבאית ניתן דרור להבעת כעס, כולל במעשי נקמה קיצוניים; בזירת העיתונות בלט הפחד: זירה זו נעה בין פרקטיקות המכוננות פחד מפני עברייני מין ערבים לבין סיקור מאופק במכוון כדי למנוע הסלמה.

המאמר מדגים כי רגש אינו רק תחושה אינדיבידואלית אלא חלק ממערכת של משמעות חברתית מורכבת הנטועה בהקשר לאומי, אתני ומגדרי.

* המכללה האקדמית ספיר, הקריה האקדמית אונו. תודתי מסורה לדבי ברנשטיין ולנעמי לבנקרון על הערותיהן מאירות העיניים לגרסאות קודמות של מאמר זה. אני מודה לעורכי כתב העת, לחברי המערכת ולקוראים האנונימיים על הערות מועילות שתרמו רבות לשיפור המאמר. תודה מיוחדת מגיעה לאורית רוזין, שבזכותה התוודעתי לתחום של משפט ורגשות.

מבוא

חקירות ומשפטים פליליים העוסקים בעברות מין כרוכים בקשת של רגשות, שליליים בעיקרם. מאמר זה עוסק בשימוש ברגשות האופפים את עברות המין לשם בנייה של זהות לאומית-יהודית בפלשתינה המנדטורית. תפיסה רווחת רואה ברגשות ביטוי אינדיבידואלי, ספונטני ואף ביולוגי-אינסטינקטיבי.¹ מאמר זה בוחן זווית אחרת – את ההיבט החברתי של הרגש, את הבנייתו ואת האופנים שבהם הוא מתווך על ידי הקהילה ומובע בהתאם לדפוס המקובל בקבוצה אתנו-לאומית. תשומת הלב להקשר התרבותי-חברתי של הרגש מעלה לדיון שאלות כגון אילו רגשות היה לגיטימי להפגין בקרב חברי הקהילה היהודית בפלשתינה בהקשר של עברות מין? אילו רגשות צריך היה לנצור? באילו נסיבות היה ליכוי רגשי ובאילו נסיבות הופגן דווקא ריסון רגשי? אילו רגשות נתפסו כאישיים ואילו נחוו כקיבוציים? האם היה להבעת הרגשות דפוס מגדרי? האם ייתכן שקולקטיב היה נשוא לרגשות? מתי וכיצד נתפסה פגיעה מינית בקורבן יחיד כפגיעה בקולקטיב כולו? כיצד דימו היהודים את הרגשות של בני הקהילה הערבית בנוגע למיניות ולעברות מין?

המאמר מתמקד בשלושה רגשות שליליים בולטים: בושה, פחד וזעם. הבעת הרגשות הללו והבנייתם בקרב הקהילה היהודית המנדטורית תבחן בשלוש זירות: הזירה המשפטית, הזירה הציבורית של העיתונות העברית הכתובה והזירה הסמי-צבאית (פעולת המחתרות). מאמר זה הוא חלק מפרויקט מחקרי רחב על ההיסטוריה של עברות המין בתקופת המנדט;² הניתוח המוצע בו מבוסס על חומרים מתוך 147 תיקים פליליים של עברות מין, המהווים את כלל התיקים המשפטיים ששרדו מתקופת המנדט.³ רוב התיקים ששרדו הם תיקים שנוהלו בבית המשפט המחוזי בחיפה. התיקים הפליליים שנוהלו בבית משפט זה בשנים 1939-1948 נשמרו כמעט במלואם, כך שבכל הנוגע למחוז זה עמד לרשותי תיעוד מלא ושיטתי של תיקי עברות המין מאותה תקופה. מצב זה מאפשר להסיק מסקנות על סמך כלל התיקים ולא רק על סמך מדגם. כן הסתמכתי על כתבות מהעיתונות העברית של התקופה ועל חומרים מכמה ארכיונים.⁴ ניתוח הממצאים מעלה כי הרגש הדומיננטי והיחס בין ביטוי רגשי לריסון רגשי משתנים מזירה לזירה.

המאמר מבקש לבחון רגשות עם זיקה לעברות מין בהקשר ההיסטורי של תקופת המנדט. הפרק הבא מציג סקירה כללית של הכתיבה האקדמית בתחום העולה של משפט ורגשות.

- 1 סלרס מפנה לדיכטומיה שיצר קיקרו בין "רגש" לבין "תבונה". לפי הבחנה זו תבונה מושתתת על אקסיומות שמיוחס להן ערך של אמת, ואילו מקור הרגשות הוא תחושות הנחוות כממשיות. "רגשות" הם תחושות והעדפות שמובילים במישרין לפעולה, בעוד שתבונה משמעה הערכה מדויקת של מצב הדברים. רגשות ותבונה כאחד יכולים להניע לפעולה, אך התבונה מתיימרת להנחות את הרגשות ולהגדיר מתי הם הולמים ומתי לא. ראו, Mortimer N. Sellers, *Introduction*, in Law, Reason, and Emotion 1 (Mortimer N. Sellers ed., 2017).
- 2 ORNA ALYAGON DARR, *PLAUSIBLE CRIME STORIES: THE LEGAL HISTORY OF SEXUAL OFFENCES* .IN MANDATE PALESTINE (2019).
- 3 לרשימה מלאה של התיקים ראו שם, בעמ' 148-155.
- 4 החומרים הארכיוניים הנוספים כוללים מסמכים של ממשלת המנדט, חומרים מודיעיניים של ארגון ההגנה והתכתבויות של גורמים בממשלת המנדט וביישוב היהודי.

בהמשך המאמר יבחנו רגשות בשלוש זירות: זירת המשפט, זירת העיתונות העברית וזירת המחחרות. בכל זירה ייבחן רגש דומיננטי אחר כמו גם דרכי ביטוי. בפרק השלישי תיבחן הבושה בזירת המשפט, שהיא זירה של ריסון רגשי; הפרק הרביעי יעסוק בפחד ויראה כיצד ביטאה העיתונות העברית ועיצבה רגש זה תוך מעבר מאיפוק רגשי לליכוי רגשי; הפרק החמישי ידון ברגש לווה שבוטא בדרך מתוכננת – זעם שהוביל לדרך של נקמה בזירת המחחרות. פרספקטיבה זו ממחישה את ההקשר החברתי-תרבותי של הרגש ואת האופן שבו הוא שזור במסודות חברתיים ובאינטראקציה חברתית, כמו גם את הזיקה בין רגשות למאפיינים אתניים, לאומיים ומגדריים של השחקנים החברתיים למיניהם.

א. משפט ורגשות

בין המלומדים ניטש ויכוח בשאלה אם היסטוריה של רגשות היא תחום מחקרי העומד בפני עצמו⁵ ואם חוק ורגשות הם שדה מחקרי מובחן.⁶ בעשורים האחרונים חקר הרגשות נמצא בפריחה במגוון דיסציפלינות כולל פסיכולוגיה, פילוסופיה, סוציולוגיה, ניוירופסיכולוגיה, אנתרופולוגיה, כלכלה, תאוריה פמיניסטית וכמובן היסטוריה ומשפט.⁷ ראשיתו של הזרם המחקרי על משפט ורגשות הייתה בכתיבה פמיניסטית וביקורתית שערערה על הנרטיב הפוזיטיביסטי שרואה את המשפט כרציונלי, מדעי ואובייקטיבי;⁸ המשכו היה בכתיבה אינטר-דיסציפלינרית המבקשת לזרות אור על הממדים הרגשיים של המחשבה והפעולה האנושית.⁹ מאוחר יותר התפתחה כתיבה נורמטיבית שביקשה להשתמש בתובנות של המחקר האינטר-דיסציפלינרי על משפט ורגשות כדי להתוות מדיניות ציבורית ולהמשיג מחדש את הדוקטרינות המשפטיות.¹⁰

5 ראו למשל Jan Plamper, *The History of Emotions: An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns*, 49 HIST. & THEORY 237 (2010); Nicole Eustace et al., *AHR Conversation: The Historical Study of Emotions*, 117 AM. HIST. REV. 1487 (2012).

6 ראו למשל Terry A. Maroney, *Law and Emotion: A Proposed Taxonomy of an Emerging Field*, 30 LAW & HUM. BEHAV. 119, 120 n.1 (2006).

7 ראו שם, בעמ' 121; עוד ראו Plamper, לעיל ה"ש 5; Susan A. Bandes & Jeremy A. Blumenthal, *Emotion and the Law*, 8 ANNU. REV. L. & SOC. SCI. 161, 162-163, 172 (2012); Kathryn Abrams & Hila Keren, *Who's Afraid of Law and the Emotions?*, 94 MINN. L. REV. 1997 (2009); JAN PLAMPER, *THE HISTORY OF EMOTIONS: AN INTRODUCTION* (2015); Renata Grossi, *Understanding Law and Emotion*, 7 EMOTION REV. 55, 56 (2015).

8 לפי התאוריה הפמיניסטית המשפט הוא מגדרי; לפי ה-CLS (critical legal studies) המשפט הוא פוליטי; לפי ה-CRT (critical race theory) המשפט הוא גזעני; ולפי התאוריה הקווירית המשפט הוא הטרונומטיבי. ראו Grossi, שם.

9 Abrams & Keren, לעיל ה"ש 7, בעמ' 2003; Bandes & Blumenthal, לעיל ה"ש 7, בעמ' 162.

10 Abrams & Keren, לעיל ה"ש 7, בעמ' 2002. דוגמאות לכך אפשר למצוא בכתיבה של נוסכאום, המנתחת רגשות שהם "סבירים" כבסיס לקביעת מדיניות, וכן בעבודתו של סלומון, שחקר איך אפשר להשתמש במשפט כדי לצנן רגשות ולהרגיע. ראו להלן ה"ש 37 ו-40 והטקסט הנלווה.

דימוי רווח של רגש הוא כתגובה אישית, אינסטינקטיבית ואפילו ביולוגית, שמגיעה "מהבטן" ולא "מהראש" ולעתים מתפרצת באופן בלתי-נשלט.¹¹ להבדיל, דימוי רווח של עולם המשפט הוא כזירה של רציונליות, היגיון והחלטות שכלתניות הנשענות על אדנים של כללים פרוצדורליים וראייתיים, שלא בהכרח מתיישבים עם אינטואיציות רגשיות.¹² מדובר בתפיסה דיכוטומית והיררכית שבה הרציונליות ניצבת מעל הרגש.¹³ דוגמה מובהקת לראיית המשפט כעולם של כללים רציונליים היא הטיפולוגיה הוובריאנית של סמכות רציונלית-גאלית להבדיל, למשל, מסמכות כריזמטית.¹⁴ הדברים יפים גם לתחום המשפט הפלילי. דוקטרינות מרכזיות של המשפט הפלילי דוחקות את הרגש לשוליים.¹⁵ תורת המשפט המקובלת אינה דנה בו מפורשות;¹⁶ נזקים נפשיים שנגרמו לקורבן יכולים לשמש נסיבה מחמירה לענישה אך רגשותיו בדרך כלל אינם מובאים בחשבון.¹⁷ הפגיעה הרגשית בקורבן

- 11 רזנוויין ציינה כי גם במסגרת המחקר המדעי יש עוררין על גישה מסורתית זו וכי יש מחקרים שמצאו כי רגשות תלויים גם בעיבוד קוגניטיבי. ראו BARBARA H. ROSENWEIN, GENERATIONS OF FEELING: A HISTORY OF EMOTIONS, 600–1700, at 1-2 (2016).
- 12 כך, לדוגמה, מימרה מפורסמת של קיקרו מגדירה את המשפט כדרגה העילאית של התבונה הקיימת בטבע. ראו Sellers, לעיל ה"ש 1, בעמ' 1; עוד ראו Heather Conway & John Stannard, Contextualizing Law and Emotion: Past Narratives and Future Directions, in EMOTIONAL DYNAMICS OF LAW AND LEGAL DISCOURSE 1, 1 (Heather Conway & John Stannard eds., 2016); Patricia Mindus, The Wrath of Reason and The Grace of Sentiment: Vindicating Emotion in Law, in LAW, REASON, AND EMOTION 202, 204 (Mortimer N. Sellers ed., 2017); Robin West, Law's Emotions, 19 RICH. J.L. & PUB. INT. 339, 339 (2016). הדיכוטומיה שבין המשפט האנליטי והשכלתני לבין הרגש הפרוע והאישי מודגשת יותר בתרבות המשפט הקונטיננטלית. ראו Dagmar Ellerbrock & Sylvia Kesper-Biermann, Between passion and senses? Emotional dimensions of legal cultures in historical perspective, 6 INTERDISCIPLINES 1, 4 (2015).
- 13 Abrams & Keren, לעיל ה"ש 7, בעמ' 2002; Grossi, לעיל ה"ש 7, בעמ' 55.
- 14 ובר הבחין בין שלושה טיפוסים של סמכות לגיטימית: (1) סמכות חוקית, הנשענת על אמונה בחוקיותם של כללים נורמטיביים; (2) סמכות מסורתית, הנשענת על אמונה במסורות קדומות ובלגיטימיות של אלו המכהנים מכוחן; (3) סמכות כריזמטית, הנשענת על דבקות בסגולות של המנהיג הכריזמטי. הכריזמה היא סגולה מעין על-טבעית או על-אנושית, ואת השפעתה תיאר ובר במונחים מעין-מאגיים. אמנם ובר, בדברו על כריזמה, לא השתמש במילה רגש, אך הוא תיאר אפקט רגשי ברור ואמר מפורשות שאינו רציונלי. לעומת זאת, הסמכות החוקית נשענת על רציונליות מנותקת מרגשות. ראו מקס ובר על הכריזמה ובניית המוסדות 28–32 (1979). לתיאור גישה זו ולביקורת שלפיה יש קשרים מגוונים בין משפט פלילי לרגשות ראו MARTHA C. NUSSBAUM, HIDING FROM HUMANITY: DISGUST, SHAME, AND THE LAW 5, 10 (2004); Daphne Rozenblatt, Introduction: Criminal Law and Emotions in Modern Europe: With an Introductory Note on Images of Legal Feeling, 25 RG 242, 242 (2017); Bandes & Blumenthal, לעיל ה"ש 7, בעמ' 162.
- 16 מינרדס כינתה התעלמות זו "the sound of silence". ראו Mindus, לעיל ה"ש 12, בעמ' 203.
- 17 Rob Canton, Censure, Dialogue and Reconciliation, in PENAL CENSURE: ENGAGEMENTS WITHIN AND BEYOND DESERT THEORY 253, 264 (Antje du Bois-Pedain & Anthony E.

אינה חלק מההגדרה של עברות המין¹⁸ ולכן היא "לא רלוונטית" לקביעת האחריות הפלילית. ככלל, כשמדובר במבצע העברה, אנו בוחנים את מודעתו כדי לבדוק את קיומו של יסוד נפשי ולא את הרגשות או התשוקות שפעמו בלבו. שופטים ועורכי־דין מצופים להתנהלות מקצועית שאינה רגשית.¹⁹ אחת המטרות של דיני הראיות במשפט המקובל היא למנוע מהמושבעים להחליט על בסיס רגשות הנובעים ממשוא פנים.²⁰

היעדר ההתייחסות לרגש כאמור אינו מקרי; הוא פרי תפיסה שלפיה אין לרגש מקום בקביעת האחריות הפלילית. הביקורת הדוקטרינרית נגד קביעת אחריות פלילית תוך התחשבות ברגשות שהניעו את העבריין גורסת שהדבר יביא להתחשבות דווקא כשמדובר בעושה רגזן, אלים ונקמן.²¹ ביקורת אפשרית נוספת מתייחסת לפגיעה הרגשית בקורבן: עברה שתכלול יסוד של פגיעה רגשית תביא לזיכוי נאשם רק משום ש"התמזל מזלו" לפגוע בקורבן שגילה חוסן נפשי.²²

בשונה מהדימוי הרציונלי והמרוסן רגשית של עולם המשפט, הלכה למעשה המשפט, על היבטיו השונים, ספוג ברגשות.²³ עצם התפיסה של מהות ה"צדק" מבטאת רגש.²⁴ החוק הפלילי נשען על יסודות רגשיים הכוללים רגשי מוסר ביחס להתנהגויות האסורות,²⁵ פחד מהסנקציות המשפטיות שאמור להנחות את ההתנהגות ורצון להשיב לעבריינים כגמולם.²⁶ הרגש אינו נעדר לחלוטין גם מן המשפט הפלילי הדוקטרינרי. יש עברות עם יסוד רגשי ויש דוקטרינות המתייחסות ליסודות רגשיים כגון "קנטור".²⁷ דוגמה נוספת ומובהקת היא

.Bottoms eds., 2019)

18 בישראל נזק נפשי לקורבן אינו יסוד חיוני של עברת האינוס, אך גרימת חבלה נפשית מהווה נסיבה מחמירה המעלה את רף העונש המרכיב מ-16 לעשרים שנות מאסר. ראו ס' 345(ב)3 לחוק העונשין, תשל"ז-1977 (להלן: חוק העונשין).

19 Canton, לעיל ה"ש 17.

20 Conway & Stannard, לעיל ה"ש 12, בעמ' 3.

21 ראו Dan M. Kahan & Martha C. Nussbaum, *Two Conceptions of Emotion in Criminal Law*, 96 COLUM. L. REV. 269, 270 (1996).

22 לביקורת על הכללה של יסוד המזל במשפט הפלילי, כרכיב שיוצר אקראיות לא רצויה, ראו דני סטטמן "הניסיון הפלילי לאחר תיקון 39 לחוק העונשין לאור בעיית המזל המוסרי" מגמות בפלילים – לאחר עשור לתיקון 39 לחוק העונשין, 11, 13 (אלי לדרמן, קרן שפירא-איטנגר ושי לביא עורכים, 2010).

23 Bandes & Blumenthal, לעיל ה"ש 7, בעמ' 162.

24 Canton, לעיל ה"ש 17.

25 רוב החוקרים מתארים רגשות אלו כרגשות שליליים הכוללים סלידה, דחייה ותחושת נקם. ראו Susanne Karstedt, *Emotions and criminal justice*, 6 THEOR. CRIMINOL. 299, 303 (2002), וההפניות שם.

26 שם, בעמ' 301.

27 לפי דוקטרינה זו, תנאי להרשעה בעברת רצח הוא שהמעשה לא בוצע בעקבות "קנטור" (התגרות), שאז יש להרשיע בעברת הריגה, הנושאת עונש חמור פחות. הפסיקה פירשה את המונח "קנטור" באופן המשלב ממד רגשי עם ממד נורמטיבי, ודרשה כתנאי להפחתת האישום שיתקיימו הן "קנטור סובייקטיבי" והן "קנטור אובייקטיבי". הקנטור ה"סובייקטיבי" מתקיים כשהנאשם הסציפי ביצע את המעשה מתוך איבוד שליטה עצמית בשל התנהגות מתגרה

המושג "אָשָׁם" – אכן בסיס של המשפט הפלילי, המגלמת רגש.²⁸ רגש של חרטה יכול לפטור מאחריות פלילית כשמדובר בניסיון לעבור עברה.²⁹ נוסף על כך, החרטה נתפסת כגורם משמעותי בגזירת העונש, והיעדר חרטה נתפס כשיקול המצדיק הכבדה בענישה.³⁰ הרגשות מתווים גם את מהותן ואת אופן יישומן של תפיסות משפטיות בסיסיות: אילו התנהגויות נתפסות כפוגעניות ומצדיקות קרימינליזציה? איך שופטים ומושבעים מגיעים להחלטותיהם? מה מניע תובעים? אילו רגשות ניצבים בבסיס ההגנות והסייגים במשפט הפלילי?³¹ הרגשות מוטמעים במוסכמות חברתיות בנוגע לשאלות רבות: אילו רגשות מצופה להפגין במשפט, בהתאם למגדר, לגיל או לסטטוס? אילו רגשות יכולים לשמש נסיבות מקלות עבור נאשמים שהורשעו? אילו רגשות ראויים להגנה באמצעות המשפט הפלילי, ומה הקשר בין רגשות אלה לבין תפיסות של אחריות מוסרית, רצון חופשי ומצפון?³²

פרקטיקות כמו צדק מאחה או תורת משפט טיפולית מביאות בחשבון תחושות ורגשות של המעורבים בהליך.³³ התנועה לזכויות של נפגעי עברה מוחה נגד פרוצדורות מנוכרות ומבקשת לקדם הליכים שיהיו קשובים לצער ולזעם של הקורבנות.³⁴ כמו כן, מחקרים העוסקים במשפט במובנו הרחב מערערים על התפיסה של המשפט כמובלעת אוטונומית

בתכופ למעשה. להבריל, המבחן ל"קנטור אובייקטיבי" נערך במשקפיים נורמטיביות חיצוניות, וכוון כיצד "אדם סביר" או "אדם מן היישוב" היה עלול, במצבו של הנאשם, לאבד שליטה עצמית ולהגיב בדומה לנאשם. ראו יורם רבין ויניב ואקי דיני עונשין כרך א 392 (2010). בעוד שהממד הסובייקטיבי הוא איש-רגשי, הממד האובייקטיבי הוא נורמטיב-תבוני. הרפורמה בעברות המתה יצרה שילוב מעט שונה בין המבחן הסובייקטיבי לזה האובייקטיבי. לפי ס' 301(ב)1 לחוק העונשין, המתה בנסיבות של אחריות מופחתת תתקיים כש"המעשה בוצע בתכופ לאחר התגרות כלפי הנאשם, ובתגובה לאותה התגרות, ובלבד שמתקיימים שניים אלה: (א) בעקבות ההתגרות הנאשם התקשה במידה ניכרת לשלוט בעצמו; (ב) יש בקושי האמור בפסקת משנה (א) למתן את אשמתו של הנאשם, בשים לב למכלול נסיבות העניין". להרחבה ראו את דברי ההסבר להצעת חוק העונשין (תיקון מס' 124) (עבירות המתה), התשע"ו-2015, ה"ח 166, 175. לדיון בתמורות שחלו בהתייחסות לרגשות שמאחורי הגנת הקנטור במשפט האמריקני ובפן המגדרי שלה ראו Victoria Nourse, *Passion's Progress: Modern Law Reform and the Provocation Defense*, 106 YALE L.J. 1331 (1997).

- 28 Rozenblatt, לעיל ה"ש 15.
- 29 ס' 28 לחוק העונשין קובע: "מי שניסה לעבור עבירה, לא יישא באחריות פלילית לניסיון, אם הוכיח שמחפץ נפשו בלבד ומתוך חרטה, חדל מהשלמת המעשה או תרם תרומה של ממש למניעת התוצאות שבהן מותנית השלמת העבירה"; עוד ראו Canton, לעיל ה"ש 17.
- 30 שם, בעמ' 266.
- 31 Toni Massaro, *Show (Some)*, לעיל ה"ש 7, בעמ' 162; עוד ראו Bandes & Blumenthal, *Emotions, in THE PASSIONS OF LAW* 80, 81-82 (Susan A. Bandes ed., 1999).
- 32 Laura Kounine, *Emotions, Mind, and Body on Trial: a Cross-Cultural Perspective*, 51 J. Soc. Hist. 219, 223 (2017).
- 33 Conway & Stannard, לעיל ה"ש 12, בעמ' 3; אורנה אליגון דר "המשפט הפלילי כתרופה – האם ראוי לשנות את תפקיד הסנגורים הפליליים?" מחקרי משפט כו 491, 494-493 (2010).
- 34 Austin Sarat, *Vengeance, Victims and the Identities of Law*, 6 Soc. & Leg. Stud. 163, 164 (1997).

המתנהלת לפי כללים רציונליים, במנותק מתרבות והשפעות חברתיות. הגדרה רחבה של "משפט" אינה מצטמצמת לד' אמות הדיון באולם בית המשפט; היא כוללת גם תפיסות חברתיות של המשפט ושל עברות פליליות, תגובות של שחקנים חברתיים להליכים משפטיים וסנקציות לא פורמליות – וכל אלו ודאי עתירות רגשות.³⁵ לפיכך, ההגדרה הרחבה והפתוחה של הזירה המשפטית בזרם של "משפט וחברה" מטשטשת את הדיכוטומיה שבין משפט לרגשות, שוודאי אינה נקודת מוצא אקסיומטית במחקרים מעין אלה. מעבר לכך, גם איפוק וריסון יכולים לנבוע מרגש (כפי שידגים הפרק הבא, העוסק בבושה).

מעבר להמשגה כללית של הקשר בין משפט לרגשות יש כתיבה המתמקדת בקשר שבין משפט לרגשות ספציפיים.³⁶ הפסקאות הבאות יציגו דוגמאות לכתיבה על בושה, פחד ונקמה – רגשות שיידונו בהמשך המאמר. מרתה נוסבאום עשתה ניסיון תאורטי בולט להמשגת תפקידם של רגשות ספציפיים בעולם המשפט. היא פיתחה מודל נורמטיבי המציג רגשות הנחשבים "סבירים" וכאלה שלא ראוי לראותם כסבירים. לשיטתה, רגשות "סבירים" (כגון כעס ופחד) יכולים לשמש בסיס למדיניות משפטית, ואילו רגשות שאינם כאלה (כגון בושה וסלידה) פגיעים יותר לעיוות נורמטיבי ולכן מתאימים פחות להתוויית מדיניות ציבורית.³⁷ כך, למשל, לפי נוסבאום כעס הוא "סוג סביר" של רגש בעולם שבו סביר לחוש אכפתיות רבה כשאחרים גורמים נזק לדברים. להבדיל, קנאה כלפי אדם אחר מניחה שלאדם אחד יש זכות לשלוט במעשי האחר ולכן אינה ראויה להיחשב רגש שתוכנו סביר באופן המתאים לכסס דין. ההתייחסות של נוסבאום לבושה מורכבת יותר: מצד אחד יכול להיות לה תפקיד חיובי בהסדרת החיים הציבוריים, אך מהצד האחר, הרגש שנוסבאום

35 תפיסות קלאסיות של המשפט מתייחסות אליו כמערכת כללים סגורה ואוטונומית. ראו LAWRENCE M. FRIEDMAN, *THE LEGAL SYSTEM: A SOCIAL SCIENCE PERSPECTIVE* 1 (1st prtng. ed. 1975). להבדיל, מחקרים בתחום של משפט וחברה עוסקים במגוון הקשרים והיחסים בין "משפט" לבין "חברה", ומתייחסים לנושאים כמו המטרות החברתיות שהחוק משרת; הפער בין החוק עלי ספר למשפט בפעולה; הקשר בין הכלכלה למשפט; כיצד המשפט משפיע בעקיפין על התנהגויות מחוץ לבית המשפט "בצלו של החוק"; כיצד המשפט משרת את ההגמוניה החברתית; איך אפשר להסביר את הנכונות לציית למשפט; באיזה אופן המשפט בעצמו הוא תוצר של תרבות או של מבנה אידאולוגי; מה המאפיינים הסוציולוגיים והתרבותיים של השחקנים בזירת המשפט; כיצד השחקנים בזירה זו משתמשים במשפט לקידום האינטרסים שלהם; כיצד נחוה המשפט בחיי היום-יום; כיצד המשפט מיוצג בתקשורת ובתרבות הפופולרית. לפרקי מבוא הסוקרים את המגמות המחקריות בחקר המשפט והחברה ראו Austin Sarat, *Vitality Amidst Fragmentation: On the Emergence of Postrealist Law and Society Scholarship*, in *THE BLACKWELL COMPANION TO LAW AND SOCIETY* 1 (Austin Sarat ed., 2004); KITTY CALAVITA, *INVITATION TO LAW AND SOCIETY: AN INTRODUCTION TO THE STUDY OF REAL LAW* 30-50 (2d ed. 2010).

36 Abrams & Keren, לעיל ה"ש 7, בעמ' 2009. קובץ המאמרים החלוצי בתחום של משפט ורגשות, בעריכת סוזן בנדרס, עוסק ברגשות כמו גועל, בושה, חרטה, תשוקה לנקמה, אהבה, סליחה, פחדנות ותשוקה לצדקה. ראו בכלליות Susan A. Bandes, *THE PASSIONS OF LAW* (ed., 1999).

37 Nussbaum, לעיל ה"ש 15, בעמ' 13-14. נוסבאום היא פילוסופית שעסקה רבות בנושאים של צדק, משפט ורגשות.

מכנה "בושה פרימיטיבית" מקושר לשאיפה ילדותית לשליטה מוחלטת ולחוסר נכונות להכיר בתלות. בושה כזו, בדומה לסלידה, מתכחשת לטבע האנושי: אין זה רציונלי לשאוף להיות מישוה שאינך יכול להיות, ומעשית לא רצוי להתכוונן על פי רגש השזור בנרקסיזם ובחוסר נכונות להכיר בזכויות ובצרכים של אחרים. לפיכך, לטענתה, בושה אינה מתאימה להתוות מדיניות נורמטיבית למרות הפוטנציאל החיובי שבה.³⁸

ההבחנה בין "גמול" ל"נקמה" היא דרך נוספת להבחין בין רגש הראוי לבסס מדיניות כשהוא הולם תפיסות מקובלות של משפט וסדר, או ראוי לגינוי כשהוא נתפס כאלמנט חייתי ואינסטינקטיבי. הבחנה זו נוקטת עמדה מוסרית המעדיפה גמול, שעניינו פגיעה בעברייני באמצעות המנגנונים החברתיים והמשפט הממוסד, בהתאם לקריטריונים מוגדרים וללא הטיה – על פני נקמה, שעניינה פגיעה אלימה בעברייני מתוך להט רגשי אינדיבידואלי.³⁹ רוברט סולומון בחן את הנקמה ותהה אם רגש זה אמור לשמש בסיס לענישה פלילית ואם מדובר ברגש רציונלי.⁴⁰ "נקמה" היא מונח היכול להתייחס לכעס ולתשוקה לנקמה, לתכנית פעולה, לביצוע מעשה או לתוצאותיו, וסולומון דן באלו במשולב. כמו כותבים אחרים בתחום המשפט והרגשות יצא סולומון נגד הדיכוטומיה בין רגש לתבונה: לשיטתו אין פסול ברגש של תשוקה לנקמה, וגם לא בהבאת רגש זה על סיפוקו כשהדבר מתאפשר – אם כי זאת יש לעשות "עם גרעין של רציונליות" ולא ישירות.⁴¹ לפי סולומון הדבר אפשרי באמצעות החוק, שהופך רגשות ותשוקות לקוהרנטיות יותר, רהוטות, מתוכננות, סבירות, נתונות לפיקוח ובקרה ומתורבתות.⁴² הנקמה היא עוצמתית ויכולה להיות מסוכנת, אך היא גם רגש הנתון להבניה חברתית, וזו יכולה להציב לו גבולות ולהטמיע בו הערכה לתועלת הכללית ולחוק.⁴³

אם כן, סולומון אינו פוסל נקמה כבסיס לענישה פלילית, ובלבד שהיא תוכנה באופן רציונלי. לעומתו, אוסטין סראט התנגד לשיבתה של הנקמה למשפט הפלילי המודרני. לפי סראט, המחשבה הפלילית המודרנית עשתה מאמץ ניכר כדי להבחין בין גמול לבין נקמה, ושאפה שהענישה תבוסס על תבונה ושההליך המשפטי ירסן את התשוקות וימנע התפרצויות בלתי-נשלטות של כעס.⁴⁴ ההבחנה בין גמול לנקמה מהדהדת את ההבחנה בין תבונה לרגש.⁴⁵ סראט נשען על עבודתו של הפילוסוף רוברט נוזיק, שהצביע על חמישה

38 שם, בעמ' 15.

39 Steven Eisenstat, *Revenge, Justice and Law: Recognizing the Victim's Desire for Vengeance as a Justification for Punishment*, 50 WAYNE L. REV. 1115, 1118 (2004)

Karstedt, לעיל ה"ש 25.

40 Robert C. Solomon, *Justice v. Vengeance: On Law and the Satisfaction of Emotion*, 41 THE PASSIONS OF LAW 121 (Susan A. Bandes ed., 1999). סולומון הוא פילוסוף, ותחומי העניין המגוונים שלו כללו פילוסופיה של רגשות.

41 שם, בעמ' 127.

42 שם, בעמ' 129.

43 שם, בעמ' 143.

44 Sarat, לעיל ה"ש 34, בעמ' 166-167. סראט הוא משפטן ואיש מדע המדינה, ומלומד מוביל בתחום של משפט וחברה.

45 שם, בעמ' 168.

הברלים משמעותיים בין גמול לנקמה: הגמול ניתן בגין עוול והנקמה מתייחסת לפגיעה, גם אם אינה עולה כדי מה שראוי להיחשב "עוול"; הגמול הוא פרופורציונלי ואילו לנקמה אין גבולות; הנקמה היא אישית, ואילו את הגמול יכול להטיל גם מי שאין לו נגיעה אישית לנפגע; הנקמה כרוכה בסיפוק או בהנאה מסבלו של האחר ואילו הגמול אינו מלווה בנימה רגשית מעין זו; לבסוף, הנקמה מבוצעת בגין מקרה ספציפי ואינה מחייבת את הנוקם לפעול בדומה במקרים אחרים, ואילו הגמול המבוסס על עקרונות כלליים ומחייב ענישה דומה במקרים דומים.⁴⁶ לפי סראט, התנועה לזכויות של נפגעי עברה מערערת על הדיכוטומיה האמורה בבקשה להפוך את ההליך לאישי, רגשי וספציפי יותר, וזאת באמצעות פרקטיקות כמו תצהירי קורבן בתיקים של עונש מוות – וכך יש טשטוש בין הציבורי לפרטי ובין תבונה לתשוקה.⁴⁷ הדרישות לזכויות של נפגעי עברה ולשמיעת קולותיהם הן רק אופן חדש להסוואת הנקמה.⁴⁸ לפי סראט, שיבתה של הנקמה לחברות כמו החברה האמריקנית מאפיינת חיים ציבוריים מופרטים שבהם כל המוסדות נבחנים על פי יכולתם לספק העדפות פרטיות;⁴⁹ כמו כן, שיבת הנקמה למשפט סודקת את מבנה הלגיטימיות של משטרים משפטיים מורדניים המתמודדים עם פחד וכעס בהבטחה שאלימות החוק תהא שונה ועדיפה על האלימות שהיא מבקשת למגר.⁵⁰ הניתוח של סראט קושר את הנקמה לפגיעה אישית ורואה בה הבעת כעס המערערת על הלגיטימיות של מוסדות המדינה.

גם סוזן בנדס קשרה בין פחד לבין רצון להשיב לעבריינים כגמולם. בנדס בחנה את סיקור התקשורת בעניין הטלת עונש מוות,⁵¹ וציינה שככלל הדיווח התקשורתי אינו בהכרח תואם את המציאות – פשעים אלימים מקבלים נפח גדול יותר מפשעים שכיחים יותר; כמו כן, פשעים שמבצעים זרים או שחורים נגד לבנים מקבלים גם הם סיקור מובלט.⁵² יוצא מכך שהמדיה ניזונה על פחדים שאינם ביטוי נאמן למציאות, ושלתים תכופות פחדים אלו מובילים לפתרונות שאינם מספקים תשובות הולמות לאתגרים של אכיפת החוק.⁵³ זריעת הפחד וליבוי הזעם מניבים דרישה לגמול, לעונשים חמורים ולגינוי ציבורי.⁵⁴ אכן, בנדס מאזכרת מחקרים אמפיריים שלפיהם פחד הוא הגורם המשפיע ביותר על הטלת עונש מוות.⁵⁵ כמודגם לעיל, היו כותבים שביקשו לבחון את מקומם של רגשות ספציפיים במשפט. קריאה השוואתית של כתביהם חושפת קושי בולט בניסיון לתאר את מהותם של רגשות ספציפיים:

46 שם, בעמ' 168-169.

47 שם, בעמ' 165, 171.

48 שם, בעמ' 171.

49 שם, בעמ' 182.

50 שם.

Susan Bandes, *Fear Factor: The Role of Media in Covering and Shaping the Death* 51

Penalty, 585 OHIO ST. J. CRIM. L. (2004). בנדס היא משפטנית, אחת החלוצות בתחום

המחקרי של מקום הרגש במשפט.

52 שם, בעמ' 587.

53 שם.

54 שם, בעמ' 592.

55 שם, בעמ' 595.

כל אחד מהכותבים מגדיר אחרת את אותו רגש,⁵⁶ וכך – בתרבות ובזמן נתונים – אותו רגש יכול לקבל מובן שונה בדיסציפלינות שונות ואפילו באותה דיסציפלינה.⁵⁷ להברדיל, כתיבה היסטורית מנתחת את הרגשות כתלויי הקשר תרבותי-חברתי.⁵⁸ הואיל ולתחושות הרגשיות ולהבעה הרגשית יש היבט חברתי משמעותי, העיון ההיסטורי ברגשות מחייב בחינה של כמה הקשרים – פסיכולוגי, פיזי וחומרי – שבהם בני אדם מתנסים ברגשות.⁵⁹ חרף הדימוי הטבעי של רגשות, הרגשות שבני אדם חשים והאופן שבו הם נותנים להם ביטוי מותנה במידה רבה בהקשרים לאומיים, חברתיים, תרבותיים, מגדריים ומעמדיים.⁶⁰

ברברה רוזנוויין, ההיסטוריונית של ימי הביניים, טבעה את המונח "קהילות רגשיות", כלומר קבוצות בעלות ערכים משלהן ואופנים משותפים לתחושה ולביטוי של רגש.⁶¹ לפי הניתוח של רוזנוויין, הקהילות הרגשיות אינן בהכרח רגשניות, חבריהן אינם בהכרח מביעים רגשות חיוביים זה כלפי זה והקהילה יכולה להעריך גם יחסים אישיים שיש בהם עוינות, אגרסיה או אמביוולנטיות.⁶² הרגשות אינם משתנים רק מקבוצה חברתית אחת לאחרת, ואפשר להבחין גם ב"דורות של רגש" – מסורות שונות של תחושות ורגש לאורך ההיסטוריה.⁶³ התבוננות היסטורית על משמעות הרגשות בעולם המשפט מאפשרת לשאול שאלות על נושאים כמו הקשר בין רגשות לגורמות חברתיות, תרבות וציפיות תרבותיות, השפעת תהליכים קבוצתיים על רגשות של יחידים, הטמעת רגש במוסדות חברתיים, תפקיד הממשל בהכוונת רגשות וההיבטים הרגשיים של מחויבות האזרחים לשלטון ולערכים קולקטיביים, והתפקיד שרגשות ממלאים ברפורמות ובקידום זכויות.⁶⁴

הנחת המוצא במאמר זה היא שרגש אינו אינסטינקט ביולוגי טהור ואינו אוניברסלי; רגשות ואופני הביטוי שלהם יכולים להיות תוצאה של הבניה חברתית ולמלא תפקיד חברתי ותרבותי. לפיכך, הדיון יעוגן בהקשר היסטורי מסוים. ההקשר הנבחר – עברות מין בפלשתניה המנדטורית – מדגים היטב את מורכבות השזירה בין משפט לרגש בזירות שונות, בתוך אולם המשפט ומחוצה לו.

- 56 כך, למשל, נוסבאום מגדירה סלידה כאינסטינקטיבית וכהיבט של חייניות, ואילו דן קאהן רואה בה תחושה המושתתת על תפיסה מוסרית תלוית נורמות חברתיות. ראו Dan M. Kahan, *The Progressive Appropriation of Disgust, in THE PASSIONS OF LAW* 64 (Susan A. Bandes ed., 1999); עוד ראו WILLIAM IAN MILLER, *THE ANATOMY OF DISGUST* 7-9 (1998).
- 57 Bandes & Blumenthal, לעיל ה"ש 7, בעמ' 164; Massaro, לעיל ה"ש 31, בעמ' 84.
- 58 ראו בכלליות ROSENWEIN, לעיל ה"ש 11; UTE FREVERT ET AL., *EMOTIONAL LEXICONS: CONTINUITY AND CHANGE IN THE VOCABULARY OF FEELING 1700-2000* (Ute Frevert ed., 2014).
- 59 Kounine, לעיל ה"ש 32, בעמ' 221.
- 60 Ute Frevert, *Defining Emotions: Concepts and Debates over Three Centuries, in EMOTIONAL LEXICONS: CONTINUITY AND CHANGE IN THE VOCABULARY OF FEELING 1700-2000*, Karstedt; 1, at 24 (Ute Frevert ed., 2014), בעמ' 305, 307.
- 61 ROSENWEIN, לעיל ה"ש 11, בעמ' 3.
- 62 שם.
- 63 שם, בעמ' 9.
- 64 Bandes & Blumenthal, לעיל ה"ש 7, בעמ' 172-174.

ב. ריסון רגשי בזירת המשפט: הבושה כרגש דומיננטי

ההליך המשפטי כולל מנגנונים לריסון רגשי הן ברמה הדוקטרינרית והן בפרקטיקה הנוהגת. עם זאת, הזירה המשפטית שזורה ברגש. בתת־הפרק הראשון תואר הדואליות בתחום של עברות מין: מצד אחד יש ציפייה שלפיה מתלוננות בעברות מין יביעו רגשות "תואמים", ומהצד האחר מנגנוני ריסון פועלים כבר בכניסה לזירה ומרתיעים קורבנות מהגשת התלונה. ריסון יכול לנבוע מרגש, ופרק זה מצביע על הבושה כרגש דומיננטי בהקשר של עברות מין. הבושה מוטמעת במנגנונים המובילים להימנעות מדיווח או לטיפול בתוך פורומים פנימיים של הקהילה, כך שעברת המין שבוצעה בקהילה לא תיחשף לפני זרים. כדי להתחקות אחר שורשי ההסתייגות של חברי הקהילה היהודית מהבאת מקרים של עברות מין שהתרחשו בקרבה אל הרשויות, תת־הפרק השני סוקר את התנהלות הקהילה בתקופה העות'מאנית. ארבעה מקרים המדווחים בספרות טופלו בתוך הקהילה ולא נחשפו לפני הרשויות למרות חומרתם. תת־הפרק השלישי מראה כי בתקופה המנדטורית, למרות השינוי בהרכב האוכלוסייה היהודית, נמשכה הרתיעה מהגשת תלונה. מתלוננות סבלו מסנקציות לא פורמליות ואין זה מפליא שחשו בושה. תת־הפרק הרביעי מציע כמה הסברים לגישה היהודית המסתייגת, חלקם רגשיים וחלקם בעלי ממד פוליטי הקשור ליחסים בין הקהילה היהודית לכריטים ולקהילה הערבית. עם זאת, תת־פרק זה מציע כי גם למבנים הפוליטיים והנורמטיביים ייתכן ביטוי רגשי בדמות בושה. לפי תת־הפרק, הבושה של החברות והחברים בקהילה היהודית אכן התקיימה כתבנית אתנית־תרבותית.

1. מקום הרגש בעיסוק המשפטי בעברות מין

ההבעה הרגשית של מתלוננים, הן בעת האירוע והן בעת מתן העדות בבית המשפט, יכולה להשליך על האפשרות לתת בהם אמון. בבית המשפט מצפים מהעדים לספר את סיפורם תוך שימוש במחוות רגשיות תואמות לתוכן, שמה תיפגע מהימנותם.⁶⁵ כך, באונס קבוצתי של בחורה יהודייה על ידי ארבעה בדואים חמושים בשנת 1946, דעת המיעוט המזכה של השופט קרי בבית המשפט העליון פקפקה בכך שהאישה הצעירה אכן נאנסה משום שלאחר האירוע לא הפגינה היסטריה ולא פרצה בדמעות – מצב שאינו עולה בקנה אחד עם הציפייה מקורבן אונס.⁶⁶ הוא דחה את ההסבר הרציונלי שלפיו לא היה טעם לצרוח או לבכות, משום שחבריה נותרו קשורים על הקרקע וידם קצרה מהושיע בעת שנאנסה מאחורי שיח. בהיעדר

65 למחקרים הקובעים כי הערכת המהימנות של עדות מתלוננות בעברות מין מושפעת מהבעת הרגשות "מתאימים" בעדותן, ראו Ellen M. Wessel et al., *The emotional witness effect: Story content, emotional valence and credibility of a male suspect*, 18 PSYCHOL. CRIME & L. 417 (2012).

66 El-Musa v. Att'y Gen., Crim.A. 31/47, at 13 (Palestine S.Ct. June 4, 1947) (להלן: "עניין אל־מוסא") "I am extremely surprised that a girl of 19½ was not in a much more distressed state after having been raped by three ruffians than this girl apparently was. One would have expected the reaction to have made her hysterical and to have reduced (her to tears [...])."

מצג רגשי שתאם את הציפיות החברתיות, השופט קרי לא נתן אמון בעדות. ככלל, נראה כי הייתה ציפייה שעדים יביעו רגש – הן בעת האירוע (רגש ההולם את הסיטואציה) והן בעת מתן העדות (רגש ההולם את התכנים), אך במתינות ובריסון.⁶⁷ כד בכד עם הציפייה להבעת רגש "מתאים לסיטואציה" פעלו בתיקים שעסקו בעברות מין מנגנונים עוצמתיים לריסון רגשי. הריסון הרגשי בזירה המנדטורית של המשפט ואכיפת החוק פעל בתנועת מלקחיים, מלמעלה ומלמטה.⁶⁸ מכיוון האליטה הגיעו נורמות משפטיות שלפיהן גילוי של רגש אינו רלוונטי או אינו מתאים למסגרת של הליך משפטי; מקרב השכבות העממיות צמחה פרקטיקת ריסון עוצמתית אף יותר – שתיקה. הבושה משלה בכיפה והרתיעה קורבנות יהודים רבים מלהתלונן. התופעה של דיווח-חסר על עברות מין היא תופעה מוכרת;⁶⁹ המקרים המדווחים לרשויות הם רק קצה הקרחון. בושה וקלון הם נחלת המתלוננים בעברות מין, כולל חקירה משטרתית משפילה וחשיפה כואבת מעל דוכן העדים (המתוארת לעיתים כ"אונס שני"⁷⁰). מאמר זה

67 כך, למשל, נימק בית המשפט מהימנות מתלוננת שהעידה במתינות. ראו Att'y Gen. v. El-Zamel, Crim.C. 307/40, (D.C. Haifa, Jan. 22, 1941).

68 להבחנה בין היסטוריה "מלמעלה" ו"מלמטה" יש כמה וכמה מקורות אינטלקטואליים. במאמר זה, השימוש במושג ובהבחנה בין אליטה לשכבות עממיות אינו מבקש להציע הגדרה מעמדית נוקשה או לטעון להומוגניות בקרב האליטה ובקרב השכבות העממיות, ואף לא להציע שאין השפעות הדדיות או אזורי השקה. כוונתי במאמר היא להתחקות אחר נורמות, פרקטיקות ואמונות המגיעות משחקנים חברתיים מגוונים, הן בעלי מעמד גמוני והן תרבותי (כמו שופטים, עורכי-דין, מחוקקים, שליטים קולוניאליים) והן אנשים "פשוטים". לסקירה על היסטוריה הנכתבת "מלמטה" לעומת כזו הנכתבת "מלמעלה", ועל מודלים היסטוריוגרפיים שונים של "אליטה" מול שכבות "עממיות", או של "הגמונים" מול "כפפים", ראו PETER BURKE, POPULAR CULTURE IN EARLY MODERN EUROPE xi, xv-xviii (Scolar Press rev. reprt. ed. 1994); Sabyasachi Bhattacharya, 'History from Below', 11 Soc. Sci. 3 (1983).

69 מחקרים מצביעים על שתי תופעות שכיחות הקשורות לעברות מין: דיווח חסר ושיעור נמוך של תיקים שהטיפול בהם מבשיל לכדי כתב אישום, תופעה שאף היא נמנית בגורמים להימנעות מדיווח. על גורמים המרפים את ידי הקורבנות מהגשת תלונה ראו Caroline S. Taylor & Leigh Gassner, *Stemming the Flow: challenges for policing adult sexual assault with regard to attrition rates and under-reporting of sexual offences*, 11 POLICE PRACT. & RES. 240 (2010); David W. Allen, *The Reporting and Underreporting of Rape*, 73 SOUTH. ECON. J. 623 (2007); Rachel Jewkes & Naema Abrahams, *The epidemiology of rape and sexual coercion in South Africa: an overview*, 55 Soc. Sci. & Med. 1231 (2002) למחקר שלפיו הנסיבות היחידות שמגבירות את הסיכוי שקורבנות אונס יתלוננו במשטרה הן חבלות פיזיות ושימוש בנשק, ראו Ronet Bachman, *The Factors Related to Rape Reporting Behavior and Arrest: New Evidence from the National Crime Victimization Survey*, 25 CRIM. JUSTICE & BEHAV. 8 (1998).

70 Nazife Bashar, *Rape in England between 1550 and 1700*, in THE SEXUAL DYNAMICS OF HISTORY: MEN'S POWER, WOMEN'S RESISTANCE 28, 35 (London Feminist History Group, 1983); Sarah E. Ullman & Henrietta H. Filipas, *Correlates of Formal and Informal Support Seeking in Sexual Assault Victims*, 16 J. INTERPERS. VIOLENCE 1028 (2001); SUSAN

ציע כי אין סטנדרט אחיד של בושה ושל ביטוייה אלא מדובר בדפוס חברתי, והנכונות להתלונן קשורה גם למאפיינים אתניים.⁷¹ הבושה אינה רק מפני חברי הקהילה אלא גם של הקהילה עצמה, המעוניינת להימנע מחשיפה מטעמים שעליהם אעמוד בהמשך.

לבחינת קיומו של דפוס אתני בנוגע לנכונות להתלונן בדקתי אם יש זיקה בין שיעור התלונות לבין המוצא האתני של נאשמים ושל מתלוננים. מהתיקים שמאמר זה מתבסס עליהם עולה דפוס שלפיו רוב עברות המין בוצעו בקרב הקהילה האתנית; ערבים נטו להתלונן יותר מיהודים, ויהודים מיעטו מאוד להתלונן כשהתוקף היה יהודי. ב-136 מתוך 147 תיקים של עברות מין שבידי (93%) הנאשמים היו ערבים.⁷² מקרב 139 מתלוננים בתיקים שעליהם הסתמכתי,⁷³ 107 (77%) היו ערבים ו-25 (18%) היו יהודים.⁷⁴ רק שניים מהמתלוננים היהודים (1.4% מסך כל המתלוננים, 8% מקרב המתלוננים היהודיים) הפנו אצבע מאשימה כלפי יהודי אחר. אם כן, אפשר להניח שיש זיקה בין הנכונות לחשיפת הפגיעה המינית לבין המאפיינים האתניים של הקורבנות ושל התוקפים. ההסבר אינו נעוץ בדמוגרפיה. סביר להניח שבקרב הקהילה היהודית התרחשו יותר עברות מין מכפי שעולה מהנתונים. לא פשוט לאסוף מידע על מקרים שבהם הקורבנות היו מבוזשים מדי או מפוחדים מכדי להתלונן. כדי לנסות ולפענח את הגישה של הקהילה היהודית לתלונות על עברות מין בקרבה בזמן המנדט אתבונן תחילה בתקופה שקדמה לה.

2. גישת היישוב הישן לבירור של עברות מין בתקופה הטרומ־מנדטורית

את שורשי הגישה המסויגת של הקהילה היהודית כלפי הגשת תלונות נגד יהודים אחרים אפשר למצוא במקרים טרום־מנדטוריים. קהילת היישוב הישן נטתה שלא להתייחס בפומבי למיניות ולאלימות,⁷⁵ אך ארבע תלונות מתועדות מספקות תובנה לגבי המנטליות בנושא תקיפות מיניות. מקרה אחד שאירע בסמוך לתחילת המאה העשרים מתואר בספר הזיכרונות של אליהו זאב הלוי לויין־אפשטיין, ממייסדי רחובות וחבר בוועד המושבה.⁷⁶ לויין־אפשטיין מספר כי לאחד מהמתיישבים ("קולוניסטים" בלשוננו), נשוי ואב לבנים, הייתה כרכרה שבה

ESTRICH, REAL RAPE: HOW THE LEGAL SYSTEM VICTIMIZES WOMEN WHO SAY NO 23 (1987);

;JULIA R. SCHWENDINGER & HERMAN SCHWENDINGER, RAPE AND INEQUALITY 23-24 (1983)

להרחבה על חוסר הנכונות להתלונן ראו, JENNIFER TEMKIN, RAPE AND THE LEGAL PROCESS, 3-4, 17-19 (2d ed. 2002)

71 על הזיקה בין אתניות לבין נכונות להתלונן על תקיפה מינית ראו: NICOLA GAVEY, JUST SEX?: THE CULTURAL SCAFFOLDING OF RAPE 26-27, 51-52 (2005)

72 ראו ALYAGON DARR, לעיל ה"ש 2. מבין הנאשמים כ-11 התיקים הנתרים, שניים הם יהודים, שניים בריטים, שניים דרוזים, אחד ארמני, אחד יווני ושלושה ממוצא בלתי ידוע.

73 שם. נתון זה מתקבל לאחר הפחתת התיקים של עדות שקר ותיק אחד שבו לא היה קורבן אנושי.

74 שם. הקורבנות הנתרים מנו שלושה בריטים, אחת פולנייה, אחת יוניה, אחת דרוזית ואחד איטלקי.

75 ראו מרגלית שילה נסיכה או שבויה?: החוויה הנשית של היישוב בירושלים 1840-1914 20 (2001).

76 לויין־אפשטיין לא נקב בשנה המדויקת, אך מהטקסט משתמע שהאירוע התרחש כעשור לאחר הקמת רחובות בשנת 1890. ראו אליהו זאב הלוי לויין־אפשטיין זכרונותי 186-187 (1932).

הסיע נוסעים מרחובות ליפו על בסיס יומי. באחד הימים, בשוכו מיפו לרחובות, השאיר את הנוסעים בראשון לציון, למעט אשתו הצעירה של פועל מרחובות שהמשיכה אתו בנסיעה. לאחר שנסעו מעט אנס אותה. שכנה מבוגרת ששמעה את התייפחיותיה דובכה אותה עד שלאחר יומיים "גילתה לה את סודה". בעלה של האשה ביקש לדרור את האנס, והשתכנע להימנע מכך רק משהובטח לו שוועד המושבה יעמיד את הפושע לדין. הנאשם כפר במיוחס לו, אך הוועד שחקר את הצדדים וגבה עדויות השתכנע שהראיות מצביעות על אשמתו. היה זה מקרה ראשון מסוגו במושבה והוועד, שלא רצה לשאת באחריות לכרו, כינס את כל בני המושבה לאספה כללית. ה"דעות" של כולם – למעט שניים – נרשמו בפרוטוקול ואושרו בחתימת ידם. פסק הדין קבע כי על הנאשם לעזוב את רחובות לצמיתות בתוך שבועיים.⁷⁷ לויין-אפשטיין תיאר את המעמד של הודעת ההכרעה לצדדים כדרמטי, כשהוא קורא את פסק הדין בקול רועד אך מתוך תחושת חובה ברורה, תוך שהנאשם מאיים להורגו.

אם כן, קורבן העברה לא פנתה להתלונן ביוזמתה. אלמלא השכנה שהבחינה במצוקתה ודובכה אותה במשך יומיים לא היה העניין מתגלה. לאחר שנודע המעשה ביקש הבעל לעשות דין עצמי והיה צורך לשכנע אותו להסכים להליך. נראה כי האשה הייתה מבושת או מפוחדת מכדי להתלונן וכי הגבר סבר שיוכל להשיב לתוקף כגמולו גם ללא הליך משפטי. למושבה לא היה מנגנון אכיפה, ומעניין לראות כי באף שלב לא העבירו חברי הקהילה את העניין לרשויות העות'מאניות. דווקא הנאשם הוא שפנה לגורמי חוץ במחאה על הגירוש והפגיעה הקניינית הכרוכה בו – בין השאר אל הקונסול הרוסי, פקידי הממשלה התורכית, המקובל היפואי רבי נפתלי הירץ לוי וחברי המושבה של ראשון לציון – אך הוועד לא שינה מהחלטתו. בסופו של דבר, סנקציות לא פורמליות נגד המשפחה הביאו לכך שהנאשם ובני משפחתו עקרו מרחובות.

בירושלים, בשנת 1903, פרשה אם שמלה (מפלילה, ככל הנראה) של בתה בת השבע לפני רבנים ודרשה מהם לחקור את אינוסה על ידי אברך.⁷⁸ כתבה עיתונאית שהתייחסה למקרה לא נקבה במילה "אונס" אלא אזכרה את הסיפור התנ"כי של דינה.⁷⁹ מקרה זה מדגים את ההיבט הקולקטיבי של הבושה. ראשית, ההערפה להימנע ממילים ישירות לתיאור האירוע מרמזת על המבוכה והבושה הכרוכות בדיון מפורש בנושא; שנית, הדיווח חולל סערה, אך לא בגלל הפגיעה בילדה אלא בגלל המבוכה והבושה שגרמה החשיפה לקהילה האורתודוקסית.⁸⁰ החשיפה נתפסה כמביישת את כלל חברי הקהילה שבה התרחש האירוע למרות היעדר נגיעה ישירה שלהם לעניין.

בשנת 1912 דווח על מקרה אונס שלישי, שהתרחש בקהילת היישוב הישן של ירושלים. בעלון בהוצאה עצמית הואשם בעל מלון מהקהילה החרדית באונס של ילדה בת 14 שהתארח

77 שם, בעמ' 187-189.

78 אבי יוסף "השבוע" השקפה 27.11.1903, 62. הכתבה אינה מציינת במפורש שהמקרה אירע בירושלים, אך הדיווח הוא חלק מיריעה טלגרפית שכללה חדשות מהעיר; ראו שילה, לעיל ה"ש 75, בעמ' 231.

79 בראשית לד. דינה, בתם של לאה ויעקב, נאנסה על ידי שכם בן חמור.

80 שילה, לעיל ה"ש 75, בעמ' 233; יוסף, לעיל ה"ש 78.

במלון.⁸¹ בעל המלון הגיב בתביעת דיבה שהגיש לפי דין תורה. ברקע התביעה היה סכסוך כספי בין בעל המלון לאבי הילדה על דמי שהותה במלון. התלונה על האונס באה לעולם לאחר דרישת התשלום מצד בעל המלון, כלומר לא הייתה כאן תלונה עצמאית אלא עניין שנחשף אגב תגובת-נגד של האב שהתנגד לתביעה לתשלום. תיק הדיבה התנהל לפני טריבוונל וולונטרי של הקהילה היהודית, כשבמהלכו נהפך התובע, לדאבון לבו, ממאשים לנאשם: ההליך האזרחי נהפך לביורר מעין-פלילי מקיף בנושא התקיפה המינית ומעשים שליליים אחרים בתחום המוסר ויושר המידות. בראש ההרכב עמד הרב קוק, והוא מינה שישה חברים נוספים – שלושה משכילים ושלושה אנשי עסקים בעלי מעמד בקהילה. המקרה עורר ויכוח לוחט בקרב הקהילה היהודית אך נוהל ללא כל מעורבות של השלטונות העות'מאניים. זאת ועוד: חלף מתן הכרעה בתיק, בחר הטריבוונל שהוקם לפרסם את הממצאים העובדתיים במסמך שנמסר לפרסום בעיתונות העברית, למען "ידע הקהל ויהיה הוא השופט והמוכיח".⁸² מסמך זה קבע כי "נעשתה תועבה עם הילדה", אך לא קבע מסמרות באשר לזהות המבצע משום שמבחינה ראייתית דובר במקרה של מלה כנגד מלה. למרות הקביעה העובדתית שהילדה נאנסה לא דווח המקרה לשלטונות אלא נשאר בתוך הקהילה.

במקרה רביעי של תקיפה מינית חזר הדפוס של טיפול פנימי בקהילה. בשנת 1913 פרץ סייד יהודי לבית בתל-אביב לאחר ששבר את חלון חדר האמבטיה, וניסה לאנוס נערה בת שש-עשרה אך זו צעקה וניצלה על ידי שכנים שהגיעו למקום.⁸³ אנשי ועד השכונה ניצבו לפני דילמה קשה: מחד גיסא, אכיפה פלילית נשענת על משטרה, מתקני כליאה, בתי משפט וסמכות שיפוט – מוסדות שלא עמדו לרשות הקהילה העברית; מאידך גיסא, מסירת החשוד לשלטונות העות'מאניים היא אקט העלול לפגוע באוטונומיה של הקהילה.⁸⁴ ועד תל-אביב החליט שלא לערב את השלטונות אלא לגרש את הנאשם מהארץ.⁸⁵

הדוגמאות שהובאו הן מתקופה הקודמת לתקופה המנדטורית שבה עוסק המאמר, אך הן עשויות לספק רמז לדרך ההתמודדות של הקהילה היהודית עם מקרים של עברות מין שהתרחשו בקרבה. בכל הדוגמאות הללו העדיפו היהודים, לרבות הקורבנות, לנהל את העניין בקהילה ולא להביאו לפני הרשויות, למרות היתרונות הברורים של השלטון בעריכת חקירה, בנייהול הליך פלילי ובענישה. מעבר לכך, אם לשפוט לפי התיעוד המועט, נראה כי המקרים שבהם נחשפו עברות מין בתוך הקהילה היו ספורים ונדירים. באף אחת מהסיטואציות אין חשיפה ישירה על ידי מתלונן הדורש ישירות מהקהילה לעשות עמו צדק. המקרה הקרוב ביותר לתלונה ישירה הוא של האם שפנתה לרבנים בגין הפגיעה בבתה. המקרים האחרים כללו חשיפות אגביות של הפגיעה המינית: אשה שלא הייתה חושפת את המקרה לולא "דיבוב" מתמשך של שכנתה וחשיפה על ידי בעל שהעדפתו הראשונית לא הייתה הליך

81 התיאור נסמך על נתן ברון "יפו 1912: הרב קוק ו'ששת טובי העיר' הנים בפרשת אונס נערה במאה-שערים בירושלים" קתדרה 75, 142 (2012).

82 שם, בעמ' 97. הרב קוק, אב בית הדין, לא חתם על המסמך והיה בדעת מעיט שלא פורסמה.

83 התיאור נשען על המאמר של ליאורה בילסקי ואנאלו ורביין "העסק של רוטשטיין": נחום גוטמן, מיתולוגיה מקומית ונסיון האונס הראשון בתל-אביב" עיוני משפט כו (2002) 391.

84 שם, בעמ' 428.

85 הוועד שימש כנציגות רשמית של יהודי תל-אביב ויפו לפני השלטונות. ראו בר-דרורא "יפו ותל אביב" דואר היום 29.6.1922, 1-2.

משפטי אלא נקמה בתוקף בגין פגיעה באשתו, תביעת דיבה שהיוזם שלה הוא מי שהואשם באונס במסגרת סכסוך כספי⁸⁶ ומקרה שבו נזעקו שכנים בעקבות צעקות הנערה המותקפת. ייתכן כי התנהלות זו נמשכה בתקופת המנדט למרות השינוי בזהות הריבון ובהרכב של האוכלוסייה היהודית בפלשתינה.

3. תלונות על עברות מין בקרב הקהילה היהודית בתקופת המנדט

ההסתייגות של בני הקהילה היהודית מבירור פורמלי של עברות מין לפני הרשויות נמשכה גם בתקופת המנדט, למרות השינויים הדמוגרפיים באוכלוסייה. חמישה גלים של עלייה יהודית, בין סוף המאה התשע-עשרה לפרוץ מלחמת העולם השנייה, שינו את הרכב האוכלוסייה המקומית.⁸⁷ החלוצים שהגיעו בעלייה השנייה והשלישית, שהיו מחויבים ללאומיות יהודית ולסוציאליזם, וגם הבורגנים העירוניים של העלייה הרביעית והחמישית, היו יותר "מודרניים" מהקהילה היהודית החרדית של היישוב הישן. עם זאת, היה פער ניכר בין גישת האוטופיות הציוניות לשוויון נשים לבין יישומה בפועל ובינה לבין הציפיות השמרניות המסורתיות מנשים וממיניותן.⁸⁸ אפשר לתהות באיזו מידה היו העולים ה"מודרניים" פתוחים יותר מאנשי היישוב הישן ביחס למיניות, או מודאגים פחות מהמוניטין שלהם ושל משפחותיהם – שמא ייודע ברבים כי נפל קורבן לעברת מין.

התעודות ההיסטוריות שבידי, וכן הספרות המשנית, אינן מצביעות על שיעורי דיווח משמעותיים בקרב בני עליות אלה, בין דיווח לרשויות ובין דיווח לגופים בקהילה. גם החלוצות נמנעו מהגשת תלונות, והמעטות שהתלוננו או שחשפו את המקרה סבלו מסנקציות חברתיות משמעותיות כמו רכילות, גינוי או בידוד חברתי.⁸⁹ כך, למשל, בשנת 1927 מינתה מועצת הפועלים של יפו ועדת חקירה בעקבות סדרת תלונות נגד מי שכיהן מטעמה כאחראי

86 בפרוטוקול המשפט, כפי ששחזר אותו נתן ברון על סמך מקורות ממקורות שונים, מובאת אמירה של אחד מבאי המשפט המתארת את השתוממותו מעדות אביה של הנערה: "כיצד זה אפשר שהאב היותר אכזרי יכריז בעצמו על קלונה של בתו בקהלה?" (ההדגשה הוספה). אמירה זו משקפת את הציפייה חברתית מקורבן האונס לחוש בושה בגין התקיפה. ראו נספח למאמרו של ברון, לעיל ה"ש 81, "הפרוטוקול המשוחזר של משפט הדיבה", בעמ' 10 <http://bit.ly/2mhnSDZ>.

87 לפריודיזציה של גלי ההגירה ולביקורת עליה ראו Hizky Shoham, *From "Great History" to "Small History": The Genesis of the Zionist Periodization*, 18 *Isr. Stud.* 31, 32 (2013); Gur Alroey, *An Unpromising Land: Jewish Migration to Palestine in the Early Twentieth Century* 5, 11 (2014).

88 רחל אלכוביץ-דרור *המחר של אתמול* כרך א 188-193 (1993).

89 סיפור גנוו שכתבה החלוצה רבקה אלפר משקף תחושה קשה של בושה, אשמה ומצוקה של קורבן אונס, ועשוי לשקף את רוח התקופה ואת הסנקציות שמהן סבלו הקורבנות במציאות. עצם העובדה שהמחברת גנזה את הסיפור עשויה להצביע על הטאבו שאפף את הנושא ואת הקשיים בהעלאת מקרי אונס, ואפילו דמיוניים, לדיון פומבי. גם כך נתקלה כתיבתה של אלפר בעוונות: אחד המבקרים שאל בלעג אם ראוי שחלוצה העובדת כצד גברים תהיה חלוצה גם בתחום התיאור המיני. הדברים מבוססים על מאמרה של רות בקי קולודני "כחיה טרף חולצתה, פתח חזייתה והתחיל לנשק... לנשק..." *הארץ* 11.4.2014.

על הסיוע הכספי לעובדים. ועדת החקירה הגישה דוח סודי שפירט האשמות של עובדים, כולל הטרדה מינית של פועלות שעבדו בצדו: ניסיונות לנשקן, הצעות מגוננות וביקורים ליליים.⁹⁰ על פי הדוח הסודי, רוב האישימים, למעט התנהגות לא נאותה, לא היו מבוססים. אחד מחברי הוועדה חלק על המסקנות וטען שהן היו מוטות, ושחברות אחדות נבוכו מכדי להעיד. הוא פרסם את דעת המיעוט בעיתון ועל כך הועמד לדין במשפט חברים, שבו נמצא אשם בפרסום שלא כדין של סודות הוועדה השיפוטית.⁹¹ אפיזודה זו מגלה שני רבדים של בושה: האחד – של מוטרות שלא העידו לפני הרשויות, והאחר – בושה קולקטיבית של הקהילה בשל חשיפת הפרשה. בשלב הראשון "הוחבא" המקרה ולא הובא לדין במשפט חברים פומבי, ובמקום זאת מונתה ועדת חקירה שמועצת הפועלים קבעה את חבריה (אם היה ננקט הליך של משפט חברים, לא הייתה המועצה יכולה לבחור את השופטים);⁹² ועדת החקירה האמורה הגישה דוח סודי. בשלב השני, לאחר החשיפה הפומבית של המקרה, הביעה ההסתדרות את מורת רוחה מהפרסום בכך שהעמידה לדין את המפרסם. בדומה לקהילה החרדית של היישוב הישן, הציונים הסוציאליסטיים הפגינו רתיעה מהאשמות לגבי תקיפות מיניות וחששו שהחשיפה תזיק למוניטין של הקהילה. בהשוואה בין כל המקרים שתוארו עד כה (כולל בתקופה הטרומ-מנדטורית), דומה שהסנקציה החמורה ביותר הייתה זו שהטיל הוועד ברחובות.

הרושם שלי, מקריאת חומרים משניים המתייחסים לעברות מין בקרב המתיישבים החקלאיים בני העלייה השנייה, הוא שגם בקרבם התקיימה נורמה של אי-דיווה על עברות, אפילו כשדובר באונס. בשנת 1923 התלונן במשטרה צבי שמושקין מסג'רה שבגליל על שלושה בחורים שחזרו שתויים ממסיבת פורים וניסו לאנוס את אחותו חיה.⁹³ המשטרה עצרה חשודים והובילה אותם אזוקים לתחנת המשטרה של טבריה ביום השבת, אירוע שהדהים את המתיישבים האורתודוקסיים שבסג'רה. בני הקהילה אילצו את צבי לחזור בו מהתלונה, שלפי זלטנרייך הפרה קוד לא כתוב האוסר על חשיפת מחלוקות בענייני כבוד לפני זרים. תלונתו ותלונות-נגד מצד שלושת הבחורים התבררו בסופו של דבר לפני טריבונל פנימי של ועד המתיישבים.

באוטוביוגרפיה שכתבה החלוצה הניה פקלמן, חיי פועלת בארץ, תיארה הכותבת כיצד נאנסה על ידי החלוץ ירוחם מירקין.⁹⁴ סיפורה ממחיש כי גם בחברה החלוצית, אשה שהציגה

90 התיאור לפי RONEN SHAMIR, THE COLONIES OF LAW: COLONIALISM, ZIONISM, AND LAW IN EARLY MANDATE PALESTINE 140 (2000).

91 שם, בעמ' 135-136. משפט החברים היה מוסד משפטי אוטונומי של ההסתדרות, שעסק בדין משמעתי של חברי הסתדרות וכערכאת בוררות בסכסוכים. שני בראון ורוד דה פריס "במיטת סדום של פרופסיונליזם": עורכי דין ועיצובו של משפט החברים של ההסתדרות בשנות העשרים והשלושים" עבודה, חברה ומשפט ח 15 (2001).

92 SHAMIR, לעיל ה"ש 90, בעמ' 140.

93 יאיר זלטנרייך "גבריות, כבוד וגוף במושבות פיק"א בגליל בתקופת היישוב" סוציולוגיה ישראלית יא 137, 144-145 (2009).

94 הניה פקלמן חיי פועלת בארץ: אוטוביוגרפיה 163-165 (2007). הניה מספרת כי האונס אירוע בסמוך לראש השנה תרפ"ה, היינו בסוף ספטמבר או בתחילת אוקטובר של 1924.

את עצמה כקורבן אונס נתפסה כמי שהפרה נורמות של צניעות מינית.⁹⁵ הניה תיארה את מירקין כמושחת, עצלן ורודף תענוגות. היא עבדה עמו בחוות טבק שהקים ולא היססה להעיד נגדו כשהואשם באי-סדרים בנוגע לכספי משקיעים. עם זאת, לאחר שאנס אותה לא פתחה בהליכים משפטיים.⁹⁶ משהתברר לה שהיא הרה כמעט הגיעה לכדי התאבדות; לבסוף התאבדה 15 שנה מאוחר יותר.⁹⁷ היא עזבה את אזור המרכז וחיתה תחת שם בדוי עד ללידת בתה. אלמלא ההיריון היה האונס נשאר בגדר סוד, אך הבת שנולדה להניה מחוץ לנישואין חשפה אותה ללחצים חברתיים. אחרי לידת הבת התלוננה הניה לפני הרשויות על האונס:

החלטתי להכנס לממשלה ולשאול שם עצה, האם יש לי אפשרות לנקום בו. שאפתי רק לנקמה. באתי למשטרה וסיפרתי הכל לקצין כהן. תחלה שאל אותי למה לא פניתי לממשלה מיד אחרי המעשה. עניתי לו שהייתי תמימה מאוד, לא סיפרתי לשום איש כי התביישתי. הקצין ענה לי שהממשלה יכולה לגלות את האמת, אבל לעשות איזה דבר אין לה רשות בלי עדים. עלי ללכת למשרד הרבנות ועל פי פסק דינם תוכל הממשלה להתערב. יצאתי מהמשטרה אבל למשרד הרבנות לא הלכתי: ידעתי את פסק דינה של הרבנות: שיתחתן עמי או שישלם לי דמי צער ובושת. לא רציתי להתחתן עם נבזה כזה ולא רציתי בתשלום כסף מידו. האם אפשר לרפא בכסף את חיי האומללים? לא! אם ישלם לי יחשוב שכפר את חטאו. ובוזה לא רציתי בשום אופן.⁹⁸

הניה הסבירה כי לא הגישה תלונה מידית בשל הבושה שחשה. העיכוב פעל כנגדה. לאחר שסוף-סוף הביאה את עצמה להתלונן התאכזבה הניה מרות מהתגובה של מערכת אכיפת החוק שהפנתה אותה לרבנות. אפשר לתהות אם הגישה המצפה מהמתלוננות היהודיות לחפש סעד בתוך הקהילה היהודית מסבירה את מיעוט התלוננות של מתלוננות יהודיות כלפי חשודים יהודיים. הניה לא קיבלה את המלצת השוטר לבקש סעד מבית הדין הרבני, מוסד פטריארכלי שהפתרון שבאמתחתו רק היה מנציח את נחיתותה, וסללה דרך משלה למצוא

95 תמר בת-ציון ס. הס "אינני יחידה בעולם: זכרונותיה של הניה פקלמן" חיי פועלת בארץ: אוטוביוגרפיה 219, 226 (2007).

96 סגנונה הישיר והגלוי של הניה מתערפל בכתיבתה על האונס, שאותו ייצגה בשורה מקווקות. היא אמנם כתבה שאינה זוכרת את שאירע, אך ייתכן גם שהבושה מנעה ממנה להיכנס לפרטים שהיו זכורים לה:

– למה אתה נועל את הדלת? שאלתי.
 – בעלת הבית אינה מרשה שאנשים זרים יכנסו לחדר – השיב לי.
 הרגשתי תיכף את השקר שבדבריו, ורציתי לצאת מהחדר, אך ירוחם אחו בי בחזקה. התחילה בנייגו מלחמה עד שקיבלתי מכה חזקה בראש ונפלתי על הרצפה.

 ----- יותר מזה איני זוכרת כלום. אני רק זוכרת את עצמי מתהלכת על שפת הים כמטורפת.

פקלמן, לעיל ה"ש 94, בעמ' 163.

97 דוד דה פריס וטליה פפרמן "היווצרותה של פועלת" חיי פועלת בארץ: אוטוביוגרפיה 199, 199 (2007).

98 פקלמן, לעיל ה"ש 94, בעמ' 188 (ההדגשות הוספו).

צדק. היא פרסמה את סיפורה בספר שעמודו הראשון הצהיר בפשטות: "אין כוונתי להאשים את מי שהוא או להראות את צדקתי. אבל לדרישות הסביבה וטעמה – לא אוכל להכנע".⁹⁹ במתן פומביות לאונס התריסה הניה נגד חוסר הצדק וכנגד הציפייה החברתית לבושה. את פרסום הספר היא מתארת כנקמה שאינה רק אישית אלא גם מגדרית, ומהותה – זניחת הבושה:

תאווה חזקה לנקמה התחילה למלא את כל חדרי ליבי, נקמה כנגד כל המתעללים בכבוד האשה. דורות רבים מאשימים רק את הצעירה, והיא הסובלת. ומה פלא יש בדבר שהיא עצמה פוסקת כמעט מלהאמין שאחרים יודו בישרה. הן לו אמר מי שהוא באותה שעה כי נתברר לו שאין אני אשמה, היה המבשר הזה כמטורף בעיני. ועל הקרקע הזאת צמחה בקרבי תאווה חזקה לנקמה. ולא בירוחם מירקין בלבד, לא נקמה פרטית כדרך הבחורות בצבי: הנקמה היתה צריכה להיות מכוונת לכל אלה הגוזרים את פסק דינם מבלי לחדור לעמקו של דבר. נקמתי היתה צריכה להתגלות גם בזה שלא אתביש בילד. ואדרכה: אתמסר לו כולי ואהיה לו גם אמא וגם אבא ואת עצמי אעלה למדרגה כזו שאף אחד לא יוכל להאשימיני ולהעליבני. לא לי תהיה החרפה, כי אם למעני.¹⁰⁰

פסקה זו מבליטה שני ממדים חשובים של ההבניה החברתית של הרגש: הממד הקולקטיבי שלו ונרטיב של רצף בין רגשות. הבושה, הבהירה הניה, אינה שלה בלבד; זו בושה מגדרית שכן "דורות רבים מאשימים רק את הצעירה". הנקמה של הניה גם היא אינה אישית – בירוחם מירקין עצמו – אלא "נקמה כנגד כל המתעללים בכבוד האישה [...] לא נקמה פרטית [...] מכוונת לכל אלה הגוזרים את פסק דינם מבלי לחדור לעמקו של דבר". הנקמה היא בחברה כולה, שכן ההתגברות על הבושה היא הנקמה, והתגברות זו תיעשה כלפי כולי עלמא. פסקה זו מדגימה גם את הקשר בין רגשות – במקרה זה בין בושה לנקמה – כשהראשון הוא טריגר לשני. לפי הניה, הנקמה היא כוח המאפשר להתגבר על חולשת הבושה.

החברה, כך נראה, לא הייתה בשלה לשמוע את זעקתה של הניה, והספר לא זכה לתשומת לב עד סוף המאה העשרים.¹⁰¹ ייתכן כי למרות רצונה של פקלמן לחרוג מהדרוס המגדרי של נקמה נשית "פרטית", לא הייתה החברה קשובה לשמוע קול של אשה שאינה מוכנה להתבייש. הנחישות של הניה להשמיע את קולה הייתה יוצאת-דופן, אך אפילו היא לא מצאה מילים לתיאור האונס. קורבנות עם עוצמה פחותה לא עמדו בפרץ. חיה פרוכצס, עולה חדשה מגרמניה, התאבדה ארבעה ימים לפני מועד עדותה במשפט נגד מי שאנס אותה.¹⁰²

99 שם, בעמ' 9.

100 שם, בעמ' 173-174 (ההדגשה הוספה). בעמודים האחרונים של ספרה חזרה פקלמן על קריאתה לנקמה, בעקבות השתלשלות טרגית נוספת של האירועים: בתה נפטרה בהיותה בת כחודש, והניה נעצרה בחשד שהרעילה אותה. גם כאן הקריאה לנקמה מקושרת לבושה. הניה מתארת את צחוקם הלעגני של הגברים הנוכחים בתחנת המשטרה בשל היותה אם לא נשואה.

101 הס, לעיל ה"ש 95, בעמ' 219. אזכור של הספר נמצא בעבודתה של דבורה ברנשטיין אישה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב (1987).

102 מעלליו מתוארים גם בכתבות הבאות: "אנס מועד שגרם להתאבדות עולה צעירה מגרמניה" עיתון מיוחד כ"א שבט תרצ"ח, ג; "נידון למות על אשר אהב... לאנוס" עיתון מיוחד ח' אלול תרצ"ח, ג.

חיה הייתה אמורה להתיישב בקיבוץ רמת הכובש. בחזרה מהקיבוץ עלתה למכונתו של שפיק ג'ורג' חלבי, אנס סדרתי. כתבה בעיתון "דבר" תיארה כך את שאירע:

חייה של חיה פרובטזאם נהרסו. החויה האיזומה הזאת בימים הראשונים לבואה ארצה, העובדה שחברתה יעצה לה לנסוע עם החיות האלה, ושהיא הספיקה בימים אחרים להיגרר מקלות דעת אחרי מנוולים-רמאים, אבדן סיכוייה להכנס לרמת-הכובש, הפגישות עם האנס במשטרה ובפני השופט ובטחוננו של אנס זה, שכל רע לא יאונה לו, צחוקו הציני, חוסר העזרה בעניין אסונה שבו נתקלה, הקרירות מכל צד במהומת החיים של תל אביב דיכאוה [...] אמרה [...] שאין בה כוח ללכת לבית המשפט, שאינה יכולה לשאת את כל זאת.¹⁰³

הדיווח העיתונאי מציג את הסנקציות הבלתי-פורמליות שהיו מנת חלקן של קורבנות אונס. חיה איבדה את הסיכוי להתקבל כחברת קיבוץ, והחקירה וההלך המשפטי חשפו אותה באופן בלתי-נסבל מבחינה רגשית. בעוד שהתוקף מתואר כמי שצחק בציניות, המתלוננת מתוארת כמי שנושאת את קין על מצחה. דווקא היא נתפסת כמי שאיבדה מעמד מכובד בציבור הנורמטיבי. מדובר בסנקציות קשות מאוד להתמודדות. אין זה מפליא שנפגעים של עברות מין חשו בושה, שכן החשיפה הייתה מציבה אותם כמושאים לביקורת. סביר להניח שהסנקציות הצפויות למתלוננים גרמו לנפגעי עברה היסוסים משמעותיים עת שקלו אם לדווח על המקרה לרשויות. חיזוק לכך שהבושה גרמה לקורבנות רבים להימנע מדיווח נמצא במאמר בעיתון "דבר", שלפיו רוב מקרי האונס אינם ידועים משום שהבושה מונעת מנפגעות רבות לדווח הן למוסדות היישוב והן לשלטונות. הכתבה מוקיעה את התופעה וקוראת לדווח לשלטונות על עברות אלו למען ביטחון הציבור.¹⁰⁴

4. הסברים אפשריים לגישה היהודית המסתייגת מדיווח

על פי המתואר לעיל, בני הקהילה היהודית בתקופת המנדט התייחסו לבידור משפטי פורמלי של עברות מין שאירעו בקרב הקהילה במידה לא מועטה של הסתייגות. הנתונים לגבי זהות המתלוננים והחשודים בתיקים שבידי משקפים נכונות קלושה של יהודים להתלונן על עברות מין, בעיקר נגד יהודים אחרים. נוסף על כך, כפי שהודגם בפרק זה, יש תיעוד היסטורי של מספר מקרים שבהם לא הייתה פנייה לרשויות אלא נערך בידור פנים-קהילתי, גם אם קשה לדעת עד כמה היו הטריבונלים הוולונטריים של הקהילה נפוצים ומשפיעים.

הסבר מקובל לדיווח החסר על תקיפות מיניות הוא היחס הגרוע שקיבלו הקורבנות מצדה של מערכת אכיפת החוק. הסבר זה אינו יכול להסביר את הפער הדרמטי בין שיעורי הדיווח על עברות מין בקהילה הערבית לעומת היהודית, שהרי שתי הקהילות התדיינו באותה מערכת. לפיכך, יש לחפש את ההסבר באפיונים הייחודיים של הקהילה היהודית. אפשר להעלות על הדעת כמה הסברים לחוסר הנכונות היחסי של הקורבנות היהודיים, בהשוואה לאלו הערבים, להתלונן במשטרה על עברות מין, במיוחד כשהתוקף היה יהודי. היבט אחד של ההסברים שיפורטו להלן קשור למישור הפוליטי של היחסים בין הקהילה למערכת השפיטה; היבט אחר קשור לרגשי בושה. לא אחת יש השקה בין היבטים אלו.

103 "מעשה אונס שהביא לידי התאבדות" דבר 4.7.1935, 8.

104 בן-שמעון "זהירות!" דבר 18.7.1935, 3.

מבחינת המסורת הפוליטית, ייתכן כי עבור הערבים המשיכה ההתדיינות בבתי המשפט האימפריאליים מסורת מהתקופה העות'מאנית, ואילו עבור היהודים הייתה מערכת המשפט המקומית בגדר טעם נרכש.¹⁰⁵ רוב היהודים היגרו מארצות שבהן התייחסו אל השלטונות בחשדנות וניהלו את הסכסוכים הפנימיים בקהילה.¹⁰⁶ ייתכן כי שורשי ההימנעות מדיווח נטועים במסורת העתיקה של דין מוסר, כלל הלכתי האוסר להסגיר יהודים מפרי חוק לשלטונות החילוניים ולערכאות גויים.¹⁰⁷ אפשר לשער כי הרצון שלא לערב את השלטונות

105 הנכונות לדווח קשורה לסוג העברה. כך, למשל, חסיסי וברנשטיין מדגימים נכונות מוגבלת של ערבים לדווח על עברות רצח בגין כבוד המשפחה בפלשתינה המנדטורית, ראו Badi Hasis & Deborah Bernstein, *Echoes of domestic silence: mechanisms of concealment in cases of 'Family Honour Killings' in Mandate Palestine*, 55 MIDDLE EAST. STUD. 60 (2019). ראוי לציין שגם בקהילה הערבית היו גילויים של התנגדות לאומית באמצעות הימנעות ממערכת המשפט הבריטית. בשנות השלושים, בזמן המרד הערבי, אחד ממוקדי ההתנגדות היה איסור קהילתי לפנות למערכת המשפט השלטונית. ראו Mustafa Kabha, *The courts of the Palestinian Arab revolt, 1936–39*, in UNTOLD HISTORIES OF THE MIDDLE EAST: RECOVERING VOICES FROM THE 19TH AND 20TH CENTURIES 197, 200, 210 (Amy Singer, Christoph K. Neumann & Selçuk Aksin Somel eds., 2010).

106 אהוד שפרינצק איש הישר בעיניו: אי-לגליזם בחברה הישראלית 28, 32 (1986).
107 ישראל מ' תא-שמע "תשובת ר"י הזקן בדין מוסר: לתוקפה של האגדה בהלכה האשכנזית" ציון סח, 167 (2003); להפניות למקורות הלכתיים רבים העוסקים באיסור התדיינות בערכאות גויים ראו ירדיה שטרן "צדק שלי צדק שלך: פלורליזם משפטי בישראל" צדק שלי צדק שלך: צדק בין תרבויות 303–304, ה"ש 31 (ירדיה שטרן עורך, 2010). יש לציין כי בתקופת המנדט התקיימו כמה סוגי טריבונלים לשירות הקהילה היהודית. בתי הדין הדתיים השתייכו רשמית למערכת השפיטה, שכן הבריטים שימרו את שיטת המילט העות'מאנית שלפיה ענייני מעמד אישי יידונו בבתי הדין הדתיים של העדות (ס' 51 לדבר המלך במועצתו על ארץ-ישראל, 1922–1947; לטענה שאין מדובר במסורת עות'מאנית אלא בשכלול בריטי ראו גל אמיר "על מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על המילט?" מחקרי משפט ל 677 (2016)). סמכותם של בתי הדין לא כללה עניינים פליליים וכך גם המערכת החילונית והציונית של משפט השלום העברי שהקים המשרד הארץ-ישראלי של ההסתדרות הציונית. הסמכות של בתי המשפט במערכת זו הוגבלה לסכסוכים כספיים ולדיונים בהסכמת הצדדים. לעניין זה, ראו ענת קדרון "לאומיות עברית חדשה – התפתחותו של מוסד משפט השלום העברי ויחסו עם ועד הקהילה בחיפה המנדטורית 1918–1948" מחקרי משפט כה 77, 81–86 (2010); אסף לחובסקי "משפט עברי ואידיאולוגיה ציונית בארץ ישראל המנדטורית" רב תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית – ספר הזיכרון לאריאל רוזן-צבי ז"ל 633 (מנחם מאוטנר, אבי שגיא ורוזן שמיר עורכים, 1998); SHAMIR, לעיל ה"ש 90, בעמ' 30–48; רוזן שמיר "לקס מוריאנדי: על מותו של משפט ישראלי" רב תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית – ספר הזיכרון לאריאל רוזן-צבי ז"ל 589 (מנחם מאוטנר, אבי שגיא ורוזן שמיר עורכים, 1998). מוסד קהילתי נוסף בעל משקל כבד היה משפט החברים של ההסתדרות. תחילה הוגדרה סמכות רחבה מאוד, המאפשרת לברר כל סכסוך בין חברי הסתדרות או בין החברים למוסדות ההסתדרות. הגדרה רחבה זו אפשרה לדון גם בעניינים פליליים. בהמשך שונה התקנון, בעקבות תהיות לגבי קשיים חוקיים באשר לבסיס החוקי של הסמכות. ראו בראון ודה פריס, לעיל ה"ש 91. נוסף על אלה התקיימו טריבונלים קהילתיים נוספים כמו בתי דין של ארגוני המחתרת, ועדי יישובים או

התחזק כשחקירת המקרה עשויה הייתה לחשוף פעילות מחתרתית אנטי-בריטית. צבי ענבר מתאר מקרה משנת 1940 שבו נשפט חבר הגנה בעוון אונס במשפט צבאי של הארגון.¹⁰⁸ הוא נטש את משמרתו ללא רשות והלך עם חברו למגרש סמוך, שם ראו זוג מקיים יחסי מין. כל אחד מהבחורים אנס את האשה בתורו כשחברו מחזיק את הגבר תחת איומי רובה. הנאשם הורחק לצמיתות משורות ההגנה.

הסבר פוליטי-מבני נוסף הוא שהערבים חשו יותר בנוח להתלונן משום שבמערכת אכיפת החוק שירתו יותר ערבים מיהודים (יחסית לגודלם באוכלוסייה) בתפקידים של שוטרים, רופאים משפטיים, תובעים ושופטים.¹⁰⁹ ייתכן שקורבנות מין יהודיים היו מרגישים נוח יותר אילו שירתו יותר יהודים במשטרה ובמערכת אכיפת החוק בכלל.

הדומיננטיות של רגש הבושה אינה עומדת בסתירה למבנים הפוליטיים והנורמטיביים ויכולה להוות ביטוי רגשי שלהם. כך, למשל, המסורת היהודית הסתייגה מהתדיינות בערכאות גויים.¹¹⁰ במישור הפוליטי ההסתייגות מבטאת שאיפה לאוטונומיה, אך אי-אפשר להתעלם מכך שהמשמעות של מסירת הטיפול בפגיעה המינית לרשויות הממשלה הייתה חשיפת העניין לפני "זרים" מחוץ לקהילה. הימנעות מהגשת התלונה ביטאה חוסר נכונות להכיר בתלות של הקהילה בשלטונות – אך גם בושה ממה שיכולים לחשוב על הקהילה היהודית אם ייודע על התקיפה המינית שהתקיימה בקרבה.¹¹¹ בדומה, ייתכן כי השיעור הנמוך של יהודים המשרתים במערכת אכיפת החוק היה נוח פחות עבור מתלוננים שרצו לדווח על

טריבונלים אד-הוק, כמודגם במאמר זה. הערכאות הקהילתיות המרכזיות כלל לא דנו בעברות מין, וגם הטריבונלים הקהילתיים שעשו זאת היו משוללי כלים פורמליים לאכיפה ולענישה. לפיכך, לנפגעים ולנפגעות של עברות מין לא הייתה אלטרנטיבה ממשית ל"ערכאות הגויים" המדינתיות.

108 צבי ענבר מאונייטד וחרב: יסודות המשפט הצבאי בישראל 57 (2005).

109 לדוגמה, בכתבה על חיה פרובטזאם נכתב כי בדין ישבו שופט בריטי ושופט ערבי ואילו השופט היהודי, ד"ר מני, לא השתתף. כן נכתב ש"התובע הכללי הוא מר סעיד, שאינו יודע עברית כלל. כל החומר המשפטי הוכן ע"י המשטרה והשופט-החוקר בעברית" (ההדרגות במקור). ראו "מעשה אונס שהביא לידי התאבדות", לעיל ה"ש 103. ב-1946 שירתו בכוח הסדיר של משטרת פלשתינה 6,285 שוטרים (מתוכם 3,259 בריטים, 2,376 ערבים, 650 יהודים). בדצמבר 1945, מתוך 48 תובעים ממשלתיים, 22 היו ערבים ו-17 יהודים, ומתוך 533 עובדים במערכת בתי המשפט, 341 היו ערבים ו-166 יהודים. ראו יעקב ראובני **ממשל המנדט בא"י – 1948-1920: ניתוח מדיני** 154, 235 (1993); על הקשר קולוניאלי כמחריף תופעה של דיווח-חסר על חברי קהילה, ראו Hasasi & Bernstein, לעיל ה"ש 105, בעמ' 61.

110 ראו Shamir, לעיל ה"ש 90, בעמ' 58.

111 חיווק לסברה שהבושה הייתה גורם דומיננטי יותר להיעדר דיווח מהשאיפה הפוליטית לעצמאות אפשר למצוא בעובדה שגם לאחר שהוקמה מדינה יהודית עצמאית יש עדות לטריבונלים קהילתיים לעברות מין. ידידיה שטרן תיאר את פעולתו של פורום "תקנה", המטפל בתלונות על פגיעות מיניות מצד בעלי סמכות בקהילה הדתית בישראל. שטרן מתאר קושי מוגבר של אנשי הקהילה הדתית לחשוף היבטים אינטימיים, כמו גם נורמות קהילתיות של האשמת הקורבן הבאות לידי ביטוי בסנקציות לא פורמליות כמו רכילות וקושי למצוא שידוך. ראו שטרן, לעיל ה"ש 107, בעמ' 315-319. פורום תקנה רלוונטי גם לקהילות המכירות בקיום המדינה והוא אף פועל בתיאום עם רשויות החוק. יש בכך לחזק את הטענה שהבושה – ולא השאיפה לעצמאות

פגיעה מינית למישהו שדובר את שפתם ומגיע מאותה תרבות. ייתכן גם כי הצורך לשטוח את סיפורם לפני שוטר ערבי או בריטי עורר חשש של "מה יחשבו" – לא רק על האינדיבידואל המתלונן אלא גם על המוניטין של הקהילה אם ייוודע הדבר ברבים. כפי שיוצג בהמשך, בעיתונות העברית ובספרות המשפטית הוצגו הערכים כמועדים לעברות מין באופן שיצר הבחנה בין הקהילות. תלונות על עברות מין בקהילה היהודית יכלו לסדוק את תדמיתה. רגש אינו רק תחושה ביולוגית והוא מבטא גם תפיסות, אמונות וערכים. הרגשות מבססים מבני כוח, נורמות וערכים, תפיסות של רציונליות ותפיסות לגבי מהות ה"אני" וה"אחר". ההסברים הפוליטיים אינם בהכרח סותרים את הבושה כמניע משמעותי להיעדר הדיווח. בושה היא רגש המניח מתח בין ה"אני" לבין ה"אחר". המהות של רגש זה היא תחושה של שיפוט שלילי על ידי הזולת. המאמר הציג כמה הסברים אפשריים להסתייגות מדיווח, אך ברור כי היא ההסבר אשר יהא, מבחינת היהודים היה זה "לא נכון" לספר על אונס, במיוחד ל"זרים". השתיקה בנוגע לעברות מין בקרב הקהילה היהודית תוחזקה באמצעות תחושה של בושה. האונס נתפס כמבייש ומשפיל את הקורבן האינדיבידואלי ואת הקהילה היהודית כולה. הדיון מדגים כי יש לבושה דפוס אתני-תרבותי, אך היא אינה צבועה בגוון אחיד. יש בושה המכוונת כלפי כולי עלמא, יש בושה שנמעניה הם "האחרים" שמחוץ לקהילה, יש בושה המלווה באשמה ובושה של "מה יגידו", יש בושה המכריעה את המתביישת ובושה שהתגברו עליה (הניה פקלמן, לדוגמה, אף הכריזה מלחמה על הבושה).

לסיכום: הציפייה לריסון בזירת המשפט התקיימה הן מבחינת המשפט המהותי – שכן הרגש לא היה (ועודנו) אחד מהיסודות של עברת מין או "עובדה" הדורשת הוכחה – והן מבחינת הערכת המהימנות של העדים, שהושתתה על הבעת רגשות "נכונים" ומרודים. עם זאת, הריסון המשמעותי ביותר התרחש כבר בכניסה לזירה, שם שלטה הבושה בכיפה ומנעה מנפגעי עברות מין להגיש תלונה לרשויות. אם כן, אפשר להביע רגש – בושה במקרה זה – גם באמצעות שתיקה.

ג. בין איפוק לליבוזי בזירת העיתונות העברית: הפחד כרגש דומיננטי

כאשר דנים בהיבט התרבותי של רגשות ראוי לבחון לא רק את הרגש עצמו אלא גם את דרכי הבנייתו. אמצעי התקשורת הם ערוץ משמעותי הן לביטוי והן להבניית רגשות קולקטיביים.¹¹² כפי שאבקש להראות, כשמדובר בעברות מין הרגש הדומיננטי בזירת העיתונות העברית היה פחד. אפשר לאפיין זירה זו כזירה המאזנת בזירות ליבוזי וריסון של רגשות. כפי שיתואר בהמשך, העיתונות העברית הרבתה לסקר עברות אינוס ומעשי סדום שביצעו ערבים והדגישה את הסכנה הנשקפת מהם. אפשר לטעון שהעיתונות העברית גילתה אמביוולנטיות. מצד אחד פורסמו מאמרים מתלהמים המזהירים מפני סכנת אינוס של יהודיות על ידי ערבים –

או הרתיעה מערכאות גויים – היא הגורם הדומיננטי להימנעות מדיווח לרשויות. אני מודה לחברי המערכת של כתב העת על תובנה זו.

112 ראו למשל Phil J. Jones & Claire Wardle, 'No emotion, no sympathy': The visual construction of Maxine Carr, 4 CRIME MEDIA CULT. 53 (2008); Bernard Rimé, *The Social Sharing of Emotion as an Interface Between Individual and Collective Processes in the Construction of Emotional Climates*, 63 J. Soc. Issues 307, 320 (2007)

פרקטיקה עם פוטנציאל ליצירת חשש ולכינון גבולות בין הקהילות; מהצד האחר, כפי שיתואר בהמשך הפרק, יש אינדיקציות לשמירה מכוונת על איפוק בסיקור (לעתים בהשפעה של גורמים פוליטיים חיצוניים), בניסיון למנוע הסלמה. הדיון בזירה זו מצביע על מודעות להשפעת התקשורת בהכניה של רגשות פחד ובניסיון מכוון לשלוט בהכניה זו. העיתונות העברית בתקופת המנדט הרבתה לדווח על עברות מין. דווח על קורבנות יהודים וערבים, גברים ונשים, מבוגרים וילדים – אך כמעט תמיד היו העבריינים גברים ערבים.¹¹³ אינני טוענת שהעיתונות התמקדה בעברייני מין ערבים והתעלמה מעבריינים יהודים באופן מודע או מכוון. ראשית, פה ושם פורסמו דיווחים על תקיפות מיניות שביצעו יהודים, אם כי אלה נדירים למדי;¹¹⁴ חשובה גם העובדה שחלק ניכר מהדיווחים על תקיפות

113 ראו למשל "מעשה אונס" דואר היום 11.6.1928, ד ("שמענו שערכי אחד נתפס ע"י אשה יהודיה עניה בשעה שעשה זה מעשה אונס בכנה היתום מאביו"); "מעשה תועבה" דבר 9.7.1928, 4 ("...מעשה אונס בפועל הרכבת [...] שני ערבים התנפלו על המפתחן היהודי בעמדו על משמרתו"); "התנפלות ונסיון לאונס" דואר היום 11.4.1932, ד ("ביום הששי בשעה 10.30 בלילה טיילה צעירה בת"א עם בחור ערבי יפואי [...] בחצי הדרך בין שרונה לת"א הרביקו אותם שלושה נהגים ערבים מיפו [...] והפילוה לארץ במטרה של אונס"); "משפטי אונס ומעשה סדום" דואר היום 20.5.1932, ח (תיאור שלושה משפטים עם נאשמים ערבים); מ' זינגר "מי אחראי?" דבר 19.10.1936, 3 (על שוטר ערבי שאנס עולה שהגיעה באנייה "פולוניה"); "אונס בתו" דבר – תוספת ערב 18.3.1937, 2 (כתבה על ערבי שאנס את בתו בת ה-12); "משפט אונס – לביה"ד המחוזי" דבר 7.12.1939, 6 ("ערבי ממחנה יהודה בירושלים הובא אתמול בפני שופט [...] באשמת פיתוי ואונס ארבע נערות יהודיות"); "על מעשה אונס" על המשמר 14.11.1943, 3 (על ערבי "שנאשם באונס בתולה ערבייה"); "שוטר יהודי נדקר ע"י ערבי" דבר 7.10.1947, 3 (הכתבה מתארת מקרה שבו ניסו שני ערבים לאנוס ילדה יהודיה בת שש, ושוטר יהודי שניסה למנוע את האונס נדקר על ידי אחד מהם). הטיות מסוג זה מופיעות גם בהקשרים אחרים. בנדיקט, שחקרה את הסיקור התקשורתי של מקרי אונס בארצות-הברית מצאה כי פשעים נגד לבנים נתפסו כשוויים דיווח אך לא פשעים כנגד מיעוטים. התוצאה היא שפשעים של גברים שחורים נגד נשים לבנות קיבלו סיקור לא פרופורציונלי אף על פי שהיו רק 4%-20% מכלל מקרי האונס בארצות-הברית, ואילו עברות נגד נשים שחורות כמעט שלא דווחו, אף שהן היו את מרב הקורבנות. ראו Helen Benedict, *Virgin or Vamp: How the Press Covers Sex Crimes* 8-9 (1993).

114 ראו למשל "עוד אונס" דואר היום 5.9.1928, 9 ("שלושם בלילה אנס צעיר יהודי עלמה אחת בחורשת שנלר"); "מבית המשפט" דבר 31.7.1929, 4 ("יהודי שנאשם באינוס צעירה שאינה שפויה [...] נקנס"); "נאשם שזוכה" דואר היום 30.6.1931, ד (על יהודי שזוכה מאונס ילדה בת 13-14); "מן העולם התחתון של תל-אביב" דבר – תוספת ערב 1.8.1935, 1 (שני יהודים שהורשעו בניסיון אונס); "מעשה אונס" דבר 11.11.1935, 8 (על "צעירה תימנית" בת 16 שנאנסה על ידי "בחור תימני"); "יהודי הנאשם במעשה אונס – זוכה" דבר 30.1.1936, 5; "דינו של מאכס טריכטר" דבר – תוספת ערב 9.10.1936, 2 (על זיכוי יהודי מאשמת אונס); "משפט של מעשה אונס" דבר 1.11.1939, 6 (נאשם יהודי); "מאסר שנתיים על מעשה אונס" דבר 24.12.1939, 5 (על נאשם יהודי); "שוחרר מאשמת אונס" המשקיף 16.1.1940, ה (על יהודי שזוכה בערעור); "על אונס ילדה" המשקיף 23.10.1941, ג (מעצר יהודי החשוד באונס של ילדה בת 11); "משפט אונס ילדה – לבית הדין" המשקיף 21.4.1942, ג (חקירה מקדמית

מיניות שביצעו יהודים עוסק במקרים של זיכוי. עובדה זו משקפת שני רבדים של בושה: הראשון הוא ניסיון של הקולקטיב למזער את הבושה שלו – להראות שהיהודים זוכו מהאשמות אלו ולכן אינם אלימים מינית וחייתיים כמו הערבים; השני עניינו בושה ברמה האינדיבידואלית – סיקור הזיכויים עשוי היה לבייש את הקורבנות וריבוי פרסומים כאלה יכול היה להרתיע מתלוננות עתידיות מלהתלונן. שנית, לפי הנתונים הסטטיסטיים מתקופת המנדט, רוב החשודים והנאשמים בתיקים פליליים היו ערבים.¹¹⁵ שלישית, גם בתיקים של עברות המין שעליהם התבסס מחקרי, רובם המכריע של הנאשמים הם ערבים. אף שהערבים היוו את רוב האוכלוסייה בתקופת המנדט, אפשר היה לצפות למצוא יותר תיקים שבהם היו הנאשמים יהודים. אין זה סביר שרק ערבים ביצעו עברות מין. אזכור כי אף על פי שלא כל התיקים הפליליים מתקופת המנדט שרדו, נמצאים בידי כל התיקים שנדונו בבית המשפט המחוזי בחיפה בין השנים 1939–1948; היינו: לפחות בנוגע למחוז זה אפשר לומר בביטחון שלא מדובר בסלקציה מקרית אלא בדפוס עקבי של אי-הגשת תלונות על עברות בקרב הקהילה היהודית. על הבושה שבבסיסו של דפוס זה עמדנו בפרק הקודם.

נראה כי הדיווחים בעיתונות העברית אכן משקפים שיעור גבוה של כתיבי אישום בגין עברות מין נגד ערבים. גם אלמלא דובר בהטיה, החזרתיות מביעה ומכנה פחד של הציבור היהודי מפני מיניות משולחת לכאורה של הערבים. הידיעות במדורים הפליליים כללו התייחסויות תדיר לאתניות של הנפשות הפועלות. גם ידיעות עובדתיות קצרצרות ותמציתיות זיהו את התוקף כערבי וציינו את האתניות של הקורבן, בין במפורש ובין בציון פרטים שמהם אפשר להסיק מה המוצא (שמות, מקום מגורים וכו').¹¹⁶ האזכור העקבי של

של יהודי החשוד באונס ילדה); עוד ראו Nusestein v. Att'y Gen., 7 P.L.R. 15 (S.C., 1940) (זוכה על ידי בית המשפט העליון; הפרשה שסוקרה ב"דבר" ביום 24.12.1939, שם).
 115 בשנת 1942, למשל, מתוך 6,376 נאשמים שהורשעו בעברות נגד גופו של אדם, 5,314 היו מוסלמים, 293 נוצרים ו-765 (11%) היו יהודים (ארבעה מורשעים נוספים סווגו כ"אחרים"). ראו OFFICE OF STATISTICS, GOV'T OF PALESTINE, STATISTICAL ABSTRACT OF PALESTINE: 1943, at 165, tbl.113 (1944). עברות של אינוס ומעשה סדום אינן מצוינות באופן מובחן בטבלאות הסטטיסטיות הזמניות, אך היו שנים שבהן נרשמו בנפרד נתונים לגבי "עברות בלתי טבעיות" (מה שמרמז שהן שנתפסו כשונות במהותן מעברות מין אחרות). ככל המקרים מסוג זה שנדונו בבתי המשפט המחוזיים במחצית הראשונה של 1943, כל הנאשמים היו מוסלמים. ראו OFFICE OF STATISTICS, GOV'T OF PALESTINE, GENERAL MONTHLY BULLETIN OF CURRENT STATISTICS: OCTOBER 1943, at 306, tbl.5 (1943). העיתונות העברית מתחה ביקורת על הסטטיסטיקות הרשמיות של ממשלת המנדט כמשקפות אפליה נגד יהודים. ראו למשל בעל-השבון "באולמי בתי המשפט בארץ" המשקיף 27.7.1939, ג. טענה זו אינה מתייחסת ספציפית לעברות מין אלא לעברות פליליות בכלל. לפי הנתען היה ליהודים ייצוג יתר ביחס לחלקם באוכלוסייה בשיעור הנידונים בפלילים, וזאת בשל אכיפת יתר כנגד יהודים.

116 ראו למשל ידיעה שכותרתה "נעצר ערבי חשוד במעשה אונס" הבקר 27.3.1945, 4. בידיעה דווח כי "ברמת גן נעצר ערבי כבן 19 מכפר סלמה החשוד בנסיון אונס בחורה, שהלכה בלויית חברתה בין כפר או"ר ורמת יצחק לפני זמן מה". ההתייחסות של העיתונות העברית לאתניות בכתבות על מקרי אונס הייתה לזהות החשודים או הקורבנות כערבים או יהודים. ככל שהדברים נוגעים לקורבנות או לחשודים יהודים, העיתונות העברית לא נהגה להתייחס לאתניות במובן המוצא הערתי אם כי לא אחת אפשר היה להסיקה ככל שצוינו פרטים אישיים כגון שם או מקום

האתניות בידיעות הקצרות שבמדורי הפלילים מעיד על כך שהזהות האתנית של עברייני מין וקורבנותיהם נתפסה כמשמעותית ורלוונטית לדיווח.
 לעתים נעשה שימוש ברטוריקה מפורשת המתריעה מפני המסוכנות המינית של הערבים.¹¹⁷
 העיתונות העברית ייחסה לערבים נטייה לבצע עברות אלימות וגסות בכלל ועברות מין בפרט. כך, למשל, בכתבה שכתרתה "אחת מתכונות כנען", המתייחסת לערבים, נכתב:

לכשתהיה מדינה יהודית פה, לא יהיה "שוק" לממכר ילדים לעבדים או לשפחות [...] לא העניות בלבד היא הגורמת לבית אב למכור אחד מילדיו, או אחת מילדותיו. זוהי רק תכונה אחת מתכונות האטמוספירה שבה יש רצח ורשעות גסה וכל שאר המדות המגוננות שבדימה [...] ובמקום שיש עוד "משכב זכר", מעשה אונסין, ופחד לצאת יחידי בדרך – אין מימכר ילדים לעבדות דבר "נורא" כלל.¹¹⁸

כתבה אחרת עסקה בנושא "הפנים החדשות" של אולם בית המשפט ברחובות עת החל לשרת יהודים יותר מאשר ערבים. הכתבה הצביעה על קשר בין ערבים לפליליות בכלל ולעברות מין בפרט וטענה, בין היתר:

שוב אין כבוד השופט עמוס עבודה. בולט העדרם של הערבים. הללו אינם ממלאים עוד את הכניסה לבית המשפט, בכביש הראשי, וצעקותיהם אינן נשמעות עוד [...] שוב אין מתנהלים בבית המשפט משפטים פליליים, משפטי רצח, דקירות,

מגורים המאופייין בעולים ממוצא מסוים. דוגמה יוצאת דופן לידיעה שבה צוין המוצא האתני של קורבן ותוקף יהודים היא הידיעה שלהלן: "צעירה תימנית נ.ב. בת 16 טילה עם בחור תימני ע.ע. במוצ"ש על שפת הים ליד בית הקברות המוסלמי ונתקפה ע"י הבחור שהתנפל עליה ואינס אותה". "מעשה אונס", לעיל ה"ש 114. עולה הרושם כי דיווח נדיר זה על אונס בקרב הקהילה היהודית ממסגר את האירוע כעניין המשויך לעדה התימנית. למרות נדירות האזכור של השייך העדתי היהודי בדיווחים על אונס, עצם ציון השייך העדתי לא היה טאבו ואפשר למצוא אותו בהקשרים אחרים. כך, למשל, במאמר העוסק בתופעת "הנערה העזובה" נכתב "אגב, יש הבדל רב בין מצבה הנפשי של הנערה מעדות המזרח ובין נערה מאירופה. הנערה מעדות המזרח אינה מגוננת, היא פרימיטיבית יותר [...] הנערה האירופית – מורכבת יותר, אם כי שטחית". ראו שרה סליוזברג "הנערה העזובה" דבר – דבר הפועלת 6, 123-124 (1937).
 117 התופעה של ייחוס מסוכנות מינית ל"אחר" מוכרת גם מהקשרים אחרים. הרבה נכתב על הסטריאוטיפ הגזעני של הגבר השחור עז היצר המסכן נשים לבנות, בעיקר בדרום ארצות-הברית. ראו למשל: Daniel A. Cohen, *Social Injustice, Sexual Violence, Spiritual Transcendence: Constructions of Interracial Rape in Early American Crime Literature, 1767-1817*, 56 WILLIAM & MARY Q. 481, 482-483 (1999); Lisa Lindquist Dorr, "Another Negro-Did-It Crime": *Black-on-White Rape and Protest in Virginia 1945-1960*, in *SEX WITHOUT CONSENT: RAPE AND SEXUAL COERCION IN AMERICA* 247 (Merril D. Smith ed., 2001) ANDREW E. TASLITZ, *RAPE (Black Beasts) "חיות שחורות" (Black Beasts)*, ראו AND THE CULTURE OF THE COURTROOM 28-31 (1999).

118 "אחת מתכונות כנען" דואר היום 5.2.1931, 1. לכתבה נוספת המגנה את שכיחות האונס ומעשי הסדום בקרב הצעירים המוסלמים של פלשתינה ראו דוד תדהר "על חטא..." דואר היום 17.2.1930, 2.

הכאות וגניבות... פסקו. חדלו המשפטים על הכרחות חשישי, טבקי-הישי, וגם משפטי אונס ומעשי סדום [...]”¹¹⁹.

לאחר שהמאמר קשר בין ערבים לפלילים (ולעברות מין), אף נטען בו כי מעת שהחלו היהודים לפקוד את בית המשפט ברחובות נשמעות בו בעיקר תביעות אזרחיות ומסחריות. לא רק העיתונות אלא גם הספרות המשפטית של התקופה קישרה בין האתניות הערבית לפשע בכלל ולעברות מין בפרט. בחיבורו על החוק הפלילי בפלשתינה המנדטורית הבחין פלטיאל דיקשטיין בין פשיעה ערבית טיפוסית לפשיעה יהודית. לפי דיקשטיין, רבים מהערבים שייכים “לדרגה התרבותית הנמוכה” והם “שטופים בפשעים חמורים, פרי תאוות גסות, נטיות בהמיות ויצרים פשוטים, ראשוניים ופרימיטיביים”¹²⁰. לעומתם היהודים מתאפיינים בעברות מורכבות, “פרי תסביכים נפשיים של בני תרבויות עליונות, שבאו לארץ ברגשותיהם המעודנים, יצריהם המפותחים ועצביהם המתוחים, שהגיעו לידי התפתחות נפשית דקה מן הדקה, לעיתים חולנית”¹²¹. מאחר שעברות היהודים הן כגדר פעולות חוקיות למראית עין, נדרש תחכום בחקירתן. לפי דיקשטיין, תוכנות אלו מבוססות על “הקרימינולוגיה הקולוניאלית”¹²².

קישור נוסף בין ערבים למה שנתפס כמיניות לא-נורמטיבית יצר אליהו זאב הלוי לויין-אפשטיין, ממייסדי המושבה רחובות בסוף המאה התשע-עשרה. בזיכרונותיו טען כי לויין-אפשטיין כי הבורות והמצוקה של הפלאחים דרדרו אותם לשפל מוסרי “עד שאתה מוצא בפלח כמעט כל אותן המדות הרעות שנקראות בתורה בשם ‘דרכי האמורי’. ועד היום הם מחזיקים בהן [...]”¹²³.

נושא חוזר בעיתונות העברית הוא ערבים התוקפים מינית נשים יהודיות צעירות. התייחסות לנושא נמצאת הן בדיווחים חדשותיים במדורים הפליליים והן במאמרי דעה. כך, למשל, התפרסמה בעיתון דבר כתבה שכותרתה “זהירות!” שהוקיעה את השכיחות של אונס על ידי ערבים ואת חוסר הנכונות של הציבור היהודי להתלונן.¹²⁴ בכתבה נטען כי במקרים רבים הקורבנות אינם מדווחים על האירוע לרשויות הבריטיות או למוסדות הקהילה מתוך פחד, מבוכה או רצון לשמור על כבוד המשפחה. עוד מתואר בכתבה תרחיש סטראוטיפי:

האסונות הם על פי רוב בעולות חדשות, הנמצאות בארץ שנה או חצי שנה. נוסעת הבחורה לטייל לפנה מרוחקת מעט מישוב עברי, עם נהג ערבי, מבלי לדעת ולהכיר סביבה, דרכים, ובלי כל זהירות. הנהג הערבי מוביל אותה לא לנקודה העברית כבקשה, אלא סר מדרך המלך – – אם יש בה כוח להתאבק, היא עומדת על נפשה, ואם היא חלשה ושמרה את הסוד לבל ידע איש את חרפת אסונה.¹²⁵

119 י' ה' "פנים חדשות לכיה"ד ברחובות" הבקר 19.10.1938, 4.

120 פלטיאל דיקשטיין דיני עונשין כרך א 22 (1938).

121 שם.

122 שם, בעמ' 20. לפי דיקשטיין מדובר במדע מיוחד לחקר הפשע “בארצות מפררות”, הנמצאות בשלבים שונים של מעבר למודרניות.

123 לויין-אפשטיין, לעיל ה"ש 76, בעמ' 240.

124 בן-שמעון, לעיל ה"ש 104.

125 שם.

המאמר משרטט קו חד בין הקהילה היהודית לזו הערבית: כישלונן של מהגרות צעירות ונאיביות לשמור מרחק מערבים עלול להביא להרס אישי; הבושה המונעת מהן להתלונן מסכנת את הקהילה כולה. בכתבה מובלעת הנחה שאונס הוא סוד שמור שפרסומו ימיט קלון על הקורבן, כמו גם פחד – לא רק מאונס אלא גם מכך שהיהודים שעלו לא מכבר ינוצלו על ידי הערבים ילידי הארץ.

כתבה משנת 1945 שכותרתה "לא למדו לקח!" מביעה רעיונות דומים. הכותב מאשים זוג סטודנטים שהותקפו כשטיילו בלילה ליד ארמון הנציב בירושלים על שהביאו על עצמם את התקיפה. המאמר מציג סדרת שאלות רטוריות: "וזועק הלב: למה זה מהלכים צעיר וצעירה בשעות לילה כה מאוחרות בסביבה לא יהודית שוממה ומבודדת? למה אין נזהרים אחרי מעשי אונס ואלמות כה מרובים, שכבר קרו בארץ? למה לא למדו לקח?"¹²⁶ המאמר מניח כמובן מאליו שיהודים המשוטטים באזור ערבי מסתכנים באונס.

הכתבה מתייחסת גם לכישלון הגברים היהודים להגן על נשים יהודיות. מקרה קיצוני של כישלון הגבר היהודי להגן מפני תקיפה מינית מופיע בדיווח משנת 1923: חיפאי בשם נתן צבי ליווה שתי נערות מהטכניקום לעיר התחתית.¹²⁷ בדרך תקפו ערבים את הנערות. צבי ניסה להגן עליהן, אך אחד מהערבים אחז בו והחל להנוק אותו. למשמע זעקות הנערות התקבץ קהל של יהודים וערבים ופרצה קטטה. בהמשך דווקא צבי, שניסה להגן על הנערות, ויהודי אחר שמסר את התוקף לשוטרים, נשפטו והורשעו, ואילו התוקף הערבי זוכה.¹²⁸ לפי הכתבה, התוקף הערבי הכריע את נתן צבי, הגבר היהודי שליווה את הנערות; מי שהזעיק עזרה היו הנערות שצעקו. נתן צבי ויהודי אחר שניסו להיאבק בתוקפים נהפכו לקורבנות של מערכת הצדק הבריטית, שלא ראתה בשניים את מושיעי הנערות אלא אנשים שהתנהגו שלא כדיון.

הבניית הלאומיות היהודית הציבה דילמה לפני הגבריות היהודית. תפיסת הגבריות של היהודים שהיגרו ממזרח אירופה הייתה של גברים שמדברים – לא שנלחמים – והדימוי של היהודי הגלותי כלל חולשה, ניוון, אינטלקט ולמדנות, להבדיל מעבודה פיזית ואגרסיה שיוחסו לגבריות של הגבר הגוי.¹²⁹ במידה רבה הושתתה זהות זו על דיכוי של יצר האלימות.¹³⁰ הלאומיות הציונית המתעוררת ניסתה להתנער ממורשת הגבריות ה"גלותית" ולבנות דימוי של "היהודי החדש" – לא עוד אנשי ספר נזיריים וחלשים אלא גברים לוחמים ושורדים, "יהדות השרירים" בלשוננו של מקס נורדאו.¹³¹ ביטוי דרמטי להוקעת הגבריות היהודית

126 אפרים "לא למדו לקח!" דבר 28.2.1945, 4.

127 הטכניקום שכן בבניין הטכניון הישן שבשכונת הדר בחיפה.

128 א' ט' "דברים של מה בכך: היש שעור?" הארץ 27.3.1923, 2.

129 ראו WARREN ROSENBERG, LEGACY OF RAGE: JEWISH MASCULINITY, VIOLENCE, AND CULTURE (2001); Melissa R. Raphael, *Standing at a Demythologised Sinai? Reading Jewish Feminist Theology Through the Critical Lens of Radical Orthodoxy*, in INTERPRETING THE POSTMODERN: RESPONSES TO "RADICAL ORTHODOXY" 197, 203 (Rosemary Radford Ruether & Marion Grau eds., 2006).

130 ROSENBERG, לעיל ה"ש 129, בעמ' 4.

131 משה צימרמן "יהדות השרירים – התרופה ליהדות העצבים" זמנים 83, 56 (2003); שמואל אלמוג "מ'יהדות השרירים' ל'דת העבודה'" הציונות ט 137 (1984); אורית קמיר "ציונות,

ה"גלותית" מופיע בשירו של ח"נ ביאליק, "בעיר ההרעה", שם הוא מתאר את הפצע הפתוח של זיכרון הפוגרומים שבהם נאנסו נשים יהודיות על ידי גויים, כשבני זוגן ואחיהן מביטים מקרן זוית.¹³² מוטיב זה מהדהד גם בדיווחים על תקיפות מיניות של יהודיות על ידי ערבים, כשהגברים היהודים אינם מצליחים להגן על הנשים מפני התוקפים.

לדיווחים אלה, על רקע הרצון להתנער מהדימוי הרופס של היהודי הגלותי, יכול להיות אפקט רגשי מורכב. מצד אחד, התמה בדבר היעדר היכולת של הגברים היהודים להגן על נשות הקהילה מתוקפים יכולה ללכות פחד הן בקרב הנשים והן בקרב הגברים של הקהילה; מהצד האחר, הרצון להתמודד עם תחושת חוסר האונים והפחד יכול היה להניע גברים יהודיים לתגובה של "יהדות שרירים" בדרך של הפגנת אגרסיה, ביטויי זעם ונקמה בתוקפים (נושא שיידון בפרק הבא).

לרוב נוסחו הידיעות העיתונאיות כדיווחים עובדתיים במדורי הפלילים, אך בכמה מקרים נבחר במודע ובמכוון טון – מתלהם או מתון – כדי להבנות וללבות רגשי פחד וזעם או כדי למתנם. מידת הליבוי או הריסון של הבעת הרגשות והבניית הפחד הייתה קשורה לאינטרסים ולמתחים פוליטיים. דוגמה למהלכים רטוריים מחושבים שכאלה מופיעה בסיקור של פרשת הטרדות מיניות של נשים יהודיות על ידי גברים ערבים בירושלים ביוני 1928. סדרת כתבות הוקיעה את מעשי ההטרדה ועוררה דיון ציבורי. דואר היום, בכתבה שהופיעה בעמוד הראשון תחת הכותרת "הגנו על בנות ירושלים", מחה נגד חוסר הביטחון של צעירות יהודיות להסתובב ברחובות ירושלים. בכתבה נטען לעשרות מקרים של תקיפה בפרק זמן של שבועיים, ושאינן מדובר רק בסכנה האורכת למי שמסתובבת לבדה ברחובות שוממים בלילות אלא גם במעשים הנעשים לאור יום ובמקומות מרכזיים, וכוללים מעשים כמו ליטופים חשאיים, צביטות, דחיפות ופנייה בלשון גסה.¹³³ המחבר גרס כי "רגש ההתמרמרות מצד הקהל הרחב בכלל וקהל הצעירים העברים בפרט אינו פחות עז מרגש ההתקוממות נגד מעשה-אונס או נסיון לאונס". רוב המעשים אינם מדווחים למשטרה, שכן ההטרדות הקלות אינן נחשבות לעברה על החוק, ונוסף על כך המתלוננות נבוכות להתלונן. המאמר ביקר את אוזלת ידה של המשטרה ונקט טון מתלהם במכוון. באזהרה לרשויות, שיש בה כדי לשלח את ציבור הקוראים, נאמר:

על מפקדי המשטרה לדעת שסבלנותם של הצעירים היהודים, וגם של המתונים שבהם, תתפקע סוף סוף, וישכחו להביא בחשבון את הצורך לפנות אל המשטרה בשעה שבריונים ערבים יציקו לכת-ירושלים עבריה [...] אנו מוצאים לנו איפא לחובה להזהיר את הממשלה המחוזית ואת המשטרה, שאם לא תשגיח על מקרי ההתהוללות האלה בעין יותר פקוחה – ימצאו צעירי ירושלים דרך לסדר את

גבריות ופמיניזם: הילכו יחדיו בלתי אם נועדו? עיונים בתקומת ישראל 443, 445-448 (2010), וראו במיוחד את שפע האסמכתאות לעניין בניית מודל גבריות שולל "גלותיות" שם, בעמ' 445, ה"ש 2.

132 "[...] וַיִּרְאוּ – וְלֹא נָעוּ וְלֹא זָעוּ, וְאֵת־עֵינֵיהֶם לֹא־נָקְרוּ וּמַדְעָתָם לֹא יָצְאוּ – וְאוֹלֵי גַם־אִישׁ לִנְפְשׁוֹ אִוְ הִתְפַּלֵּל בְּלִבּוֹ: רַבּוֹנוּ שְׁלֵי־עוֹלָם, עֲשֵׂה נֶס – וְאֵלֵי הַרְעָה לֹא־תִבָּא." ראו ביאליק: שירים שנב-שנג (1997).

133 פ' ד' "הגנו על בנות ירושלים", דואר היום 5.6.1928, 1.

חשבונותיהם עם העבריינים בעצמם! ואם גם יגיע הדבר לידי מהלומות ורסוק אברים, ידעו ידעו בחורינו וגברינו להגן על כבודן של בנות-ירושלים!¹³⁴

מאמר זה ומאמרים אחרים בנושא ההטרדות המיניות בירושלים תקפו את הרשויות בגין אוזלת ידן ויחסן המפלה נגד נשים יהודיות.¹³⁵ אפשר להניח שהכותבים של מאמרי הביקורת המושחזות ניסו להשפיע הן על הזירה הלאומית והן על הזירה הבינ-לאומית.¹³⁶ ריבוי המקרים מחד גיסא, והגישה הלעומתית נגד השלטונות מאידך גיסא, הדאיגו את ההנהגה היהודית וזו נקטה צעדים לשיפור הביטחון ולריסון הטון הסנסציוני.

בשנת 1928, בתפקידה כראש מחלקת הבריאות החינוך והרווחה של ההנהלה הציונית, שלחה הנריאטה סאלד שני מכתבים שעסקו בפרשה.¹³⁷ לפי סאלד, המשטרה התקוממה נגד אופן הצגת הדברים בעיתונות היהודית. לפי נתוני המשטרה, אין הסלמה דרמטית בהטרדת נשים יהודיות על ידי ערבים, והרושם הדרמטי נוצר על ידי הפירוט בדיווחים העיתונאיים והטון המתלהם. לפי סאלד, המשטרה מאשימה את הנשים כמזמינות יחס לא מכובד בשל דרכיהן החופשיות ודיבורן הקולני.¹³⁸ הנציב העליון פגש מנהיגים מוסלמים, ובהמשך גם משלחת של הוועד הלאומי כדי לדון בנושא, וביקש מהם להרגיע את בני קהילתם. כמו כן ביקש הנציב העליון מאנשי הוועד הלאומי להשפיע על העיתונות במיתון הסיקור. על פי סאלד, נציגי הוועד הלאומי ניצלו את ההזדמנות וביקשו לשלב יותר יהודים במשטרה. בהמשך נפגשו נציגי הוועד הלאומי עם עורכי העיתונים העבריים כדי לדון ביתרונות ובחסרונות של סיקור אירועי הטרדה מינית של נשים יהודיות. העורכים פסלו הצעה לבחירת אדם "אמין" שיחקור את הדיווחים על התקיפות המיניות, וזאת מטעמים של חופש העיתונות. עם זאת הסכימו העורכים להפעיל מידה רבה של ריסון בדיווחים עתידיים.¹³⁹ הסכמה זו היא אינדיקציה ברורה לכך שהעיתונות העברית הייתה מודעת לרגישות הכרוכה בסיקור תקיפות מיניות של ערבים נגד יהודים.

134 שם.

135 נגד הבריטים נטען שפעלו באטיות כשהקורבן יהודי בזמן שנתינים זרים טופלו בעילות ובזמן שהבריטים אפשרו לחשודים ערבים לחמוק מהדין ואף העמידו לדין יהודים שניסו להגן על נשים יהודיות מתוקפים ערבים. ראו ז' דויד "איפה ואיפה?" דבר 23.5.1928, 3; עז-מות "מבעד למסוה" (שעורים בהסתכלות) "דואר היום" 8.6.1928, 5.

136 אחד הכותבים התבטא בסרקסטיות: "ומשער אני לעצמי, איזה רשם תוכלנה לעשות כל הבשורות הטובות, הישועות והנחמות מציון וירושלם, על יהודי מחו"ל שיפלו בידי העיתונים שלנו [...]". ראו עז-מות, שם.

137 מכתב הנריאטה סאלד להנהלת ההסתדרות הציונית, 21.6.1928, J1\3436, הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים (להלן: אצ"מ); מכתב הנריאטה סאלד להנהלת ההסתדרות הציונית, 22.6.1928, J1\3436, אצ"מ.

138 מכתב הנריאטה סאלד, 21.6.1928, לעיל ה"ש 137, בעמ' 2-3. מהמכתב עולה כי מפכ"ל המשטרה נכח בפגישה של חברי הוועד הלאומי עם הנציב העליון. על קולות מהציבור היהודי שמחו נגד חוסר הצניעות של היהודיות תל-אביביות על חוף הים בשנות השלושים, ועל חששות שהדבר יגרוור עוינות או מציצנות מצד הערבים, ראו דבורה כרנשטיין נשים בשוליים: נשים ומגדר בתל אביב המנדטורית 62-63 (2008).

139 מכתב הנריאטה סאלד, 22.6.1928, לעיל ה"ש 137, בעמ' 1.

אפשר להכליל ולומר שהעיתונות העברית הפגינה אמביוולנטיות ביחס לערכים חשודים או נאשמים בעברות מין. מצד אחד, העיתונות דיווחה על עברות מין רבות שביצעו ערכים ורק על עברות מין מעטות שביצעו יהודים.¹⁴⁰ הדיווחים החוזרים תרמו ליצירת דימוי של הגבר הערבי כאגרסיבי מינית בקרב קוראי העיתון היהודים. הסיפורים על יהודיות שנפלו קורבן לתקיפה מינית של ערכים, חלקם בלוויית אזהרות, יצרו פחד מהמגע עם תושבי הארץ הערבים ותחושת איום על הגבריות היהודית. מצד שני, רבים מהדיווחים לא נכתבו בלשון מתלהמת, ויש אינדיקציות לכך שהדיווח על יהודיות שנפלו קורבן לתקיפה מינית מירי ערכים היה מרוסן במכוון. הריסון נבע מרצון להימנע משלהוב מתחים אתניים.

ד. שלהוב רגשי בזירת המחחרות: התשוקה לנקמה כרגש בולט

הזירה השלישית שבה בחנתי רגשות הקשורים לעברות מין היא הזירה הסמי-צבאית שבה ניתן דרור להבעת רגשות זעם באמצעות מעשי נקמה. רגשות אינם מופיעים בדרך כלל באופן מבודד, אלא מהווים חלק מרצף של תחושות ושל מחוות. כך, למשל, רוזנוויין מציעה דוגמה לרצף היפותטי כגון "אני מרגישה כעס, ואז אני חשה אשמה על כך שהרגשתי כעס, אז אני מתחילה לבכות, ולבסוף אני צוחקת על עצמי ומרגישה טיפשית".¹⁴¹ התשוקה לנקמה היא דוגמה מובהקת לרצף מעין זה, בהיותה קשורה בטבורה לרגשות שתוארו בפרקים הקודמים של המאמר. אם ננסה למקם על פני רצף מעין זה את התשוקה לנקמה של חברי הקהילה היהודית בפלשתינה בגין אונס של בת קהילה, אפשר למצוא קשרים חזקים בין רגש זה לרגשות אחרים. כך, למשל, את התשוקה לנקמה מקדים זעם, בעקבותיו מגיע רצון להשיב לפוגע כגמולו ולהכאיב לו באופן דומה ואף יותר מכך. הכעס יכול להיות מוגבר בשל תחושת תסכול הנובעת מחוסר רצון או יכולת להיעזר ברשויות כדי שהפוגע יכוא על עושיו, או בשל תחושות בושה ופגיעה בכבוד בגין התקיפה המינית.¹⁴² הכעס יכול להיות מוגבר בשל תחושת חוסר אונים וחולשה בעקבות הפגיעה, מה שיכול להביא לרצון לנקוט פעולה אלימה לשם נקם. מכל מקום, יש קשר מובהק בין כעס לבין רצון לנקום: הנקמה היא ביטוי אופרטיבי של תחושות הזעם והכעס, ולכן הדיון בהם בפרק זה ייעשה במשולב. הזעם המובע במעשי נקם ממחיש כי לעתים לא נתפס האינוס כפגיעה אינדיבידואלית גרדא אלא כפגיעה בלאום היהודי. במצבים כאלה הזעם הובע על ידי נציגי הקולקטיב –

140 קול חריג בעיתונות העברית הוא הקול של "עיתון מיוחד", שם התפרסמו תדיר כתבות "צהובות" על שערוריות בעלות גוון מיני בקרב הקהילה היהודית, כולל עברות מין. כותרות לדוגמה: "זקן נאשם במעשים מגונים בילדים רכים" עיתון מיוחד כ"ד חשון תש"ח, ה; "נעצר בעל התעשייה שאנס את הנערה בת ה-14" עיתון מיוחד כ"ו שבט תש"ב, א-ב; "מנגן נאשם בהשחתת ילדות רכות" עיתון מיוחד י' חשון תש"ח, ד.

141 Rosenwein, לעיל ה"ש 11, בעמ' 8.

142 על פי סלומון, הדיכוי וההדחקה של יצר הנקמה עלולים להביא להתפרצויות שלה בצורות אלימות וחריגות. ראו Solomon, לעיל ה"ש 40, בעמ' 131.

לוחמי המחתרות, שנקמו בפועל בשם הקבוצה, והאופן שבו הובע הזעם היה חלק מעיצוב דמותו של "היהודי החדש".¹⁴³

באחד המקרים ירו חברי אצ"ל על קצינים בריטים בתגובה לאונס של נערה יהודייה על ידי חיילים בריטים בירושלים.¹⁴⁴ אותם קצינים לא היו חשודים במעשה האונס אך הירי כוון נגדם באופן סמלי, בשל היותם חיילים בריטיים. הנוקמים היו חברי ארגון לאומי. נקמה שמבצעים חברים בארגון לאומי נגד בריטים רק על שום היותם בריטים מבטאת תפיסה של האונס כמושגים לאומיים. ברור שלא היה הליך מסודר שבו מינתה הקהילה את הנוקמים לפעול בשמה בדרך שפעלו,¹⁴⁵ ואף לא ידוע אם פעלו על דעת מפקדיהם באצ"ל או ביוזמה עצמית; אך אפילו אם פעלו הנוקמים מטעם עצמם, הם ראו את עצמם כמי שפעלו בשם הלאום היהודי, ופעולתם עדיין מבטאת תפיסה שלפיה אונס יהודייה על ידי בריטים אינו פגיעה אינדיבידואלית בלבד אלא פגיעה לאומית, המצדיקה נקמה בשם הקולקטיבי. תפיסה זו ראתה באונס פגיעה בלאום היהודי על ידי הקולקטיב הבריטי. לפיכך, הנקמה שביצעו נציגי הקולקטיב, אף אם מינו לכך את עצמם, ביטאה רגש המשותף לקהילה כולה, או שלכל הפחות לדעת הנוקמים אמור להיות משותף לכלל חברי הקהילה. הנקמה גם מדגימה כי היו מקרים שלא דווחו לשלטונות אך נחשפו בקרב חלק מחברי הקהילה.

גם נקמה שכוונה אישית כלפי האנס יכלה להביע זעם קולקטיבי. בשנת 1942, אם יהודייה ובתה טעו בדרך בגליל העליון, הגיעו למחנה צבאי באזור מחניים ונפלו קורבן לאונס על ידי שני שומרים ערבים מהמחנה. הנשים היו עולות בלתי-לגליות ולפיכך נמנעו מהגשת תלונה.¹⁴⁶ ההגנה ערכה לאנסים משפט שדה בהיעדרם ודנה אותם למוות.¹⁴⁷ התוקפים נעלמו

143 מעניין להשוות את מעשי הנקמה המתוארים בפרק זה עם מקרים על רקע של יחסים רומנטיים מוסכמים בין יהודיות לערבים או בריטים. במקרים אלו הופנה הזעם האלים (עד כדי רצח) אל האשה היהודייה. ראו למשל, מוטי גולני ודניאלה רייך "בין שליחות למנדודות: המפגש בין בנות היישוב לבין לובשי המדים מהצבא הבריטי, 1940-1948" *ציון* עג 325, 344-346 (2008); ברנשטיין, לעיל ה"ש 138, בעמ' 79, 269-274; "גילויים על עברה של חיה זידנברג" *עיתון מיוחד ג' אדר א' תש"ח, א-ב*; לתפיסה שלפיה מבושת היחסים המיניים משחרר רק המוות, עוד ראו "כדור מוות הפודה אב מקלון בתו" *עיתון מיוחד* כט באב תש"ח, ד. מעשי האלימות הם נקודת הקיצון על פני תרבות של פיקוח על מיניות של נשים ונערות בחברה היהודית. לתיאור של מנגנוני הפיקוח במרחב הפרטי והציבורי ראו תמי רזי "בתי - אש, אש: אימהות ובנות עזובות בתל אביב בשנות השלושים והארבעים" *מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה* 140 (עיונים בתקומת ישראל, מרגלית שילה וגדעון כ"ץ עורכים, 2011).

144 "התנקשות אצ"ל ב-2 קצינים בירושלים" *דבר* 22.12.1947, 1, וכן *Three Killed in Bus Ambush*, *PALESTINE POST* December 22, 1947, at 1.

145 ידיעה בעיתון אף מתארת ביקורת של ההגנה על הפעולה: "עד מתי תשתולל הפרובוקציה ברחוב היהודי?". ראו "התנקשות אצ"ל ב-2 קצינים בירושלים", לעיל ה"ש 144.

146 עדות מיכאל שחם שכטר, 5.6.1950, עמ' 3-5, 49.00038, ארכיון ההגנה, תל-אביב (להלן: ארכיון ההגנה); עדות צבי רסקי, עמ' 2-3, 169.00002, ארכיון ההגנה. על פי המקור הראשון נאנסה הבת, ועל פי המקור השני נאנסו גם האם וגם הבת.

147 יש פער אדיר בין עונש המוות שהטילה ההגנה במקרה זה לעומת עונש ההרחקה מהארגון שהוטל על חבר הגנה שאנס אשה יהודייה שנתיים קודם לכן עם חברו תחת איומי נשק. ההבדל המשמעותי הוא הזהות האתנית של האנס. אני מודה לפרופ' דבי ברנשטיין על תוכנה זו.

לכמה שנים, אך לבסוף נודע שאחד מהם משרת כשוטר בחיפה והאחר עובד כשומר בפרדס של דודו בצפון. שלושה חברי פלמ"ח שהתחזו לשוטרים הגיעו לפרדס וביקשו מהשומר להתלוות אליהם באמתלה כלשהי; הם הרגו אותו וטמנו את גופתו בקבר שחפרו ביום הקודם. כשהדוד הגיע לתחנת המשטרה למחרת כדי לברר מדוע לא שב אחיינו הביתה התברר לו כי האנשים שלקחו את אחיינו לא היו שוטרים. שמועות שהתפשטו גרמו למתחים בין יהודים לערבים; היהודים הכחישו מעורבות בהיעלמותו של האיש, שהיה בעל עבר פלילי ומוניטין של מבריה, וגורלו נשאר לוט בערפל. האנס השני הצליח להימלט.¹⁴⁸

בחדש ספטמבר 1946 פורסמה בעיתון המשקיף, הביטאון הבלתי-רשמי של האצ"ל, סדרת כתבות על מקרי אונס. לפי המידע בעיתון, קבוצה של 12 גברים יהודים מפרדס חנה, חמושים ברובים ובאקדחים, ביקשה לנקום אונס של נערה יהודייה על ידי נער בדואי. משלא מצאו אותו הורו לבני משפחתו לצאת מאוהל מגוריהם והציתו אותו באש.¹⁴⁹ אם המשפחה זיהתה שניים מהתוקפים שהכירה כשומרים. לאחר כמה ימים דיווח העיתון על מקרה נוסף שבו 15 יהודים, לבושים במכנסי חאקי וחולצות לבנות וחמושים באקדחים, נכנסו לפרדס תפוזים בבעלות ערבי בשייח מוניס, שבנו, חסן, היה מעורב באונס אשה יהודייה באותו פרדס שבועות מספר קודם לכן. הם הכו את חסן ואביו וירו בזרועו של חסן.¹⁵⁰ מעשה הנקמה העביר מסר לאומי ברור: יהודים מאורגנים ולבושים במדים הגיבו כקבוצה צבאית לאונס של אשה יהודייה. הכעס כוון נגד תוקף מסוים ואביו. עם זאת, הנוקמים הבהירו בפעולה בעלת אופי צבאי כי יציגו לא רק את הקורבן המסוים אלא את כלל הקהילה היהודית. הדרך שבה ביטאו את הזעם נועדה להפגין כוח לאומי. לא הייתה זו התפרצות ספונטנית אלא הבעת זעם מאורגנת ומתוכננת שנועדה להותיר את הרושם הרצוי.

בשלושה מקרים לפחות, שיתוארו להלן, נקמו חברי הגנה אונס של נשים יהודיות על ידי ערבים באמצעות סידוס.¹⁵¹ בשנת 1935 לערך נסעה רופאה יהודייה למטופליה במונית מחיפה לנהריה ונאנסה על ידי הנהג.¹⁵² כמה חברי הגנה ששמעו את הסיפור דרשו נקמה. יעקב דורי, מפקד ההגנה בחיפה ולימים הרמטכ"ל הישראלי הראשון, אישר – והמבצע אושר

148 ראו לעיל ה"ש 116.

149 "הציתו אוהל ערבי כנקמה על אונס" המשקיף 4.9.1946, ד. כלבי משטרה שבהם השתמשו החוקרים לעלות על עקבות החשודים הובילו ממחנה המשפחה לפרדס חנה, שם נאנסה ילדה בת עשר על ידי הנער שחיפשו התוקפים, עובדה המצביעה על המקום שממנו הגיעו התוקפים. הנער נשפט בגין העברה טרם אירוע ההצתה ונודון לשנתיים במעון נעול, מה שמלמד כי הנוקמים לא סמכו ידם על עשיית הצדק הבריטית. ראו Att'y Gen. v. Attieh, Crim.C. 139/46, (D.C. Haifa, July 15, 1946).

150 "15 יהודים מזויינים תקפו אנס ערבי?" המשקיף 9.9.1946, ד.

151 למקרה שבו סורס המשורר היהודי י' צ' רימון על ידי ערבים באוקטובר 1922, ראו "פרטים על מעשה-הנבלה ליד פ"ת דואר היום 16.10.1922, 3; שמואל גילר "משורר האלוהים יוסף צבי רימון ופרשת רצח הקצין תאופיק בק" <http://bit.ly/2qsnrJl>.

152 עדות גרשון ריטוב, דוד אסטרמן ודוד נתיב (מראיינים), 26.11.1970, 178.00028, ארכיון ההגנה.

בדרגים הגבוהים ביותר של הארגון.¹⁵³ במבצע עוקץ, התחזו שלושה חברי הגנה לנוסעים, תקפו את הנהג וקשרו אותו לעמוד חשמל; לאחר שסירסו אותו הותירו אותו קשור לעמוד. בשנת 1945 הוטרו התושבים היהודים של עמק בית שאן בסדרת התקפות מיניות. שני ניסיונות לאונס של חברות קיבוץ ואונס של שלישית, שהותקפה על ידי שני גברים חמושים בעת שטיילה עם בן זוגה, המריצו את מפקד האזור של ההגנה להגיב.¹⁵⁴ החשוד זוהה לאחר התקיפה הראשונה בסדרה על ידי הקורבן, נערה בת 18 בשם מתי, שהותקפה כשהלכה מתחנת האוטובוס לקיבוץ שדה נחום שבו התגוררה. מתי חצתה נחל במקום שבו דגו שני בחורים ערבים. אחד מהם חיבק ונישק אותה בכוח וניסה לפשוט את תחתוניה. לאחר כמה דקות של מאבק הצליחה מתי להימלט. לאחר שהתלוננה במשטרה, נעצר עארף בן אחמד אש שרידה, נער בן 19 מהעיירה ביסאן (כיום בית-שאן) שזוהה על ידי מתי במסדר זיהוי, והואשם בעברות של ניסיון לאונס ולמעשה מגונה. לפני המשפט, בהיותו משוחרר בערבות, ערכו חברי פלמ"ח חקירה על זהותו ומקום הימצאו. לאחר שתי תקיפות מיניות נוספות באזור החליטו לסרסו.¹⁵⁵ המבצע אושר על ידי מפקד הפלמ"ח יצחק שדה, שהנחה כי יש ללמדו לקח אך לא להמיתו.¹⁵⁶ המבצע תוכנן על ידי יחידת מסתערבים שאספה בחשאי מידע ונועצה ברופא שהנחה אותם איך להשתמש באתר ואילו ורידים לחתוך. לבושים כערכים הלכו לבית החשוד ושכנעו אותו להתלוות אליהם לוואדי.¹⁵⁷ למרות חומרי ההרדמה נותר החשוד פעיל אם כי מבולבל, ובסופו של דבר גרמו לו לאבד הכרה באמצעות מכת אלה בראשו. הניתוח הפרימיטיבי בוצע בסכין גילוח והורידים נקשרו בשרוכים. בהמשך חקרה המשטרה כמה יהודים אך לא בוצעו מעצרים.¹⁵⁸ בפתיחת משפטו הורה עארף בכיצוע מעשה מגונה אך כפר בעברה של ניסיון לאונס ואף זוכה ממנה בהמשך. השופט הבריטי הביע זעזוע וגועל מהמעשים שבוצעו בעארף באומרו: "הנאשם סבל עונש מספיק מהעבירה החייתית והדוחה שבוצעה בגופו על ידי מי שנטלו את החוק לידיהם באופן נטול הצדקה ובלתי מתורבת, מבלי שהמתינו למשפט ולעונש במערכת בתי המשפט, להם הסמכות הבלעדית והראויה

- 153 עדות גרשון ריטוב, שם, בעמ' 1; עדות ברל רפטור, עמ' 3-4, 80/134/2, ארכיון ההגנה. רפטור נועץ ביהודים בעמדות בכירות בממשל המנדטורי ומהם הבין כי השלטונות לא יתערבו; הוא התייעץ גם עם ברל כצנלסון (עורך דבר דאז) ויצחק טבנקין, שסברו שיש להגיב אך אין להרוג.
- 154 עדות יעקב (יעקובה) כהן, דפני איזה (מראינת), מרץ-אפריל 2001, עמ' 24-28, 214.00001, ארכיון ההגנה; עדות קורט וולף, 115.00007, ארכיון ההגנה; עדות אהרון סלע, 26.1.1955, עמ' 6, 140.00004, ארכיון ההגנה; עדות מקס מיניץ, דוד אסטרך ודוד נתבי (מראיינים), 17.2.1971, עמ' 10, 101.00006, ארכיון ההגנה; עמוס נבו "העונש" ידיעות אחרונות – 7 ימים 30.4.1993, 39.
- 155 גמליאל כהן המסתערבים הראשונים – סיפורה של המחלקה הערבית של הפלמ"ח 43-47 (2002). פעולתם מבטאת חוסר אמון במערכת הצדק הבריטי ורצון לפעול באופן אוטונומי.
- 156 עדות יעקב כהן, לעיל ה"ש 154, בעמ' 24.
- 157 שם, בעמ' 25.
- 158 קורט וולף, שהוביל את אנשי צוות הפלמ"ח, השתתף במסדר זיהוי. כאשר זיהה אותו קורבן הסירוס שאל אותו וולף בלחש: "לא סבלת מספיק?" – ובכך מנע ממנו להצביע עליו. עדות קורט וולף, לעיל ה"ש 154.

לשפוט עבירות מסוג זה.¹⁵⁹ השופט תפס את פעולת הפלמ"ח כהתרסה בוטה נגד הסמכות של מערכת הצדק הבריטית. חרף הרשעתו שוחרר עארף בערבות עצמית למשך שנה. הסירוס הברוטלי הונצח בשיר עברי שזכה לפופולריות "סירסנוך יא מוחמד".¹⁶⁰ הבחירה בשם עברי נפוץ במקום בשמו של עארף, והשימוש בגוף ראשון רבים, מעידים שהסירוס נתפס בהקשר של קונפליקט לאומי רחב ולא רק כעונש המיועד למעוול אינדיבידואלי.

אירוע דומה התרחש בסוף שנת 1946, כשחולת נפש יהודייה נאנסה ליד רמת גן. מחמוד שולאבי, ירקן ערבי משיח מוניס, נעצר והודה באשמה אך שוחרר בערבות.¹⁶¹ עם שחרורו חטפו אנשי ההגנה את הנאשם וסירסו אותו בחורשה ליד בית החולים בלינסון שבפתח תקווה, בפיקוח הפסיכיאטר ד"ר ראובן (רודולף) מאיר.¹⁶² לאחר הניתוח קיבלה המשטרה שיחת טלפון אנונימית על ערבי פצוע בחורשה. בעקבות השיחה נמצא מחמוד ואושפו. לבסוף הורשע באונס, אך קיבל עונש קל בהתחשב בנסיבות.¹⁶³ מאמר ביקורתי בעיתון הצופה הוקיע את התנהלות ההגנה.¹⁶⁴

פעולות נקם מבטאות זעם גם ללא מילים. לא מדובר בהתפרצות ספונטנית של רגש. באירועים שתוארו אפשר למצוא אלמנטים כמו לבוש – בין מדים ובין התחפושות כמסתערבים, התייעצות עם גורמים בכירים ומומחים, איסוף מידע מודיעיני, תכנון הצטיידות והכנות מדוקדקות לפעולה המתבצעת בחלוף זמן מעת שנודע על דבר האונס. מדובר בפעולות טקסיות מתוכננות בקפידה שנועדו להעביר מסר ולשנות מציאות. לפי יוג'ין מוניק, פסיכואנליטיקן יונגיאני, "To remove, damage or insult phallos is to remove, damage or insult a man's deepest sense of himself as a male person"¹⁶⁵ מעשה הסירוס מחולל תמורה

159 Att'y Gen. v. Esh Sharida, Crim.C. 104/45, (D.C. Haifa, July 4, 1945) (להלן: עניין אש שרידה).

160 Richard Silverstein, *Amos Horev: Castrated Palestinian in Blood Vengeance*, TIKUN OLAM BLOG (June 17, 2010), <http://bit.ly/2ViJ8ac>. יש כמה גרסאות באשר לזהות של קורבן הסירוס. התובע והשופט התייחסו לעארף כקורבן וכך גם המסתערב יעקב (יעקובה) כהן. ראו עניין אש שרידה, לעיל ה"ש 159, וכן עדות יעקב כהן, לעיל ה"ש 154, בעמ' 24-25. לעומת זאת, עמוס נבו, עיתונאי שראיין את הפלמ"חניקים שהשתתפו במבצע, הצביע על מוחמד טוואש כאנס. ייתכן שההבדל נובע מכך שהיה לאנס שותף. ראו נבו, לעיל ה"ש 154.

161 עדות יוסף זינגר, 12.6.1964, 173.00023, ארכיון ההגנה; עדות הלל לוי, שולה ארלוזורוב (מראיינת), 15.2.1966, עמ' 8-10, 177.00027, ארכיון ההגנה.

162 לא ברור אם ד"ר מאיר ביצע את הסירוס בעצמו או רק הנחה אחרים. ראו את הווידוי של מאיר לברטובסקי ויצחק ויינשטיין, חברי יחידת המסתערבים של הפלמ"ח, על השתתפותם במבצע, בסרט התיעודי נבלות – הסיפור האמיתי <http://bit.ly/2IruCYm> (My TV) מדקה 20:30.

163 לפי כמה דיווחים, לימים הפך מחמוד למודיע של ההגנה ונרצח על ידי ערבים שחשדו בחוסר נאמנותו. עדותו של הלל לוי בנדרון לוקה באי-דיוקים (לטענתו האונס בוצע ב-1940 והנאשם נהפך למודיע שנים לאחר מכן, אך האונס התרחש ב-1946). ראו עדות הלל לוי, לעיל ה"ש 161.

164 "אנשי הפקר עושים דין לעצמם" הצופה 14.1.1947, 1.

165 EUGENE MONICK, CASTRATION AND MALE RAGE : THE PHALDIC WOUND 10 (1991)

פיזית ונפשית במסורס אך גם במסרס.¹⁶⁶ מנקודת המבט של המסרס, המסורס מקבל עונש ההולם את חטאו: מי שמשתמש באבר מינו כדי לתקוף נשים – אבר מינו יושחת וגבריותו תוכה אנושות.¹⁶⁷ הסירוס הופך מסובייקט לאובייקט את מי שהשתמש באישה כאובייקט. עם זאת, גם המסרס עובר תמורה. המסרס מבצע מעשה ברוטלי ונהפך להיות בעיני עצמו, בעיני הקורבן ובעיני אחרים למדכא אכזר.¹⁶⁸ בעולם ערכים של "הדרת כבוד", המסרס משיב על הפגיעה שנפגע בעקבות אונס האשה הנמצאת "באחריותו" באמצעות פגיעה חמורה שבעתיים.¹⁶⁹ בהקשר של מאבק לאומי, לפגיעה ביכולת של חבר הקבוצה האחרת להתרבות יש היבט סמלי משמעותי. הפגיעה ביכולת של המסורס להקים משפחה פוגעת בו כפרט, אך מסמלת גם פגיעה ביכולת ההתרבות של הקולקטיב שאליו הוא שייך. ההיבט הסימבולי הכללי צומח מכך שהמעשה אינו מכוון להיות פגיעה פרטית בלבד אלא הוא חלק מהעברת מסר מקולקטיב לאומי אחד לאחר. מעשי הסירוס נועדו לשרטט מחדש את הגבולות שבין הקהילה היהודית לזו הערבית, אך לא היה בהם כדי לערער את ההיררכיה המגדרית. אקט הסירוס פועל ב-זמנית להאדרת הגבריות ולאיום עליה.¹⁷⁰ אונס של אשה יהודייה נתפס כפגיעה בגברים היהודים, והם שנקמו על האונס באמצעות הטלת מום בגברים אחרים.¹⁷¹

166 ראו Larissa Tracy, *Introduction: A History of Calamities: The Culture of Castration*, 166
in *CASTRATION AND CULTURE IN THE MIDDLE AGES* 1, 9 (Larissa Tracy ed., 2013)

167 לאורך ההיסטוריה נעשה שימוש בסירוס למטרות ממטרות שונות: טוהר דתי, ריפוי מחלות, תנאי להעסקה בתפקידים מסוימים וגם ענישה ככמה עברות חמורות ובהן אינוס. ראו שם, בעמ' 2, 4; עוד ראו VICTOR T. CHENEY, *A BRIEF HISTORY OF CASTRATION* ix, 2, 6-8 (2006). גם כאשר הסירוס הוא תגובה לאונס, משמעותו התרבותית יכולה להיות שונה בחברות ובתקופות שונות. מעבר למטרה של השבה לאנס כגמולו, אפשר למצוא לאורך ההיסטוריה שימוש בסירוס כאמצעי מניעתי (למשל "הסירוס הכימי" של עברייני מין בימינו), או העדפת סירוס על עונש מוות. הדבר יכול היה להיעשות מטעמים הומניטריים, למניעת התוצאה הקטלנית. הבחירה בסירוס כענישה בגין אונס יכלה להיעשות גם משיקולים כלכליים. כך, באמריקה הקולוניאלית הועדף לעתים סירוס על עונש מוות משום שעבדים נחשבו לרכוש, והסירוס אפשר להענישם בחומרה תוך שימור כוח העבודה שלהם. ראו DIANE MILLER SOMMERVILLE, *RAPE AND RACE*
IN THE NINETEENTH-CENTURY SOUTH 75-76 (2004).

168 אמנם יש כתיבה עשירה על המשמעות המטאפורית של סירוס, אך הכתיבה העוסקת בסירוס ממשי דלה יחסית ומתמקדת במסורס ולא במסרס. לעבודות בולטות על סירוס ממשי ראו CHENEY, לעיל ה"ש 167; Tracy, לעיל ה"ש 166; GARY TAYLOR, *CASTRATION: AN ABBREVIATED HISTORY OF WESTERN MANHOOD* (2000).

169 ראו להלן ה"ש 171.

170 Tracy, לעיל ה"ש 166, בעמ' 7.

171 בהקשר זה אפשר להיעזר בהמשגה של אורית קמיר למושג ה"כבוד". לפי הניתוח שלה, חברות פטריארכליות מסורתיות מתנהלות לפי קוד של "הדרת כבוד", המחיל נורמות של התנהגויות מגדריות. כך, בין היתר, הדרת הכבוד של הגבר תלויה גם בהצלחתו לשמור על צנעתה המינית של האשה. "חילול" צניעותה המינית של האשה ממיט קלון על הגברים שכבודם תלוי בתומתה וכן על כל המשפחה. בחברות מסוג זה, אותה מהלומה ל"הדרת הכבוד" יכולה לבוא על תיקונה רק בהנחת מהלומה כבדה יותר לכבודו של הפוגע. ראו אורית קמיר "יש סקס אחר – הביאווה לכאן": עברת האינוס בין הדרת כבוד (honor), שוויון וכבודו הסגולי של האדם (dignity),

פרק זה תיאר כמה סוגים של נקמה אלימה והמשותף לכולם הוא הבעת זעם בשם הקולקטיבי. הנקמה כוללת את הכעס בעקבות הפגיעה, את הרצון להשיב לפוגעים מנה אחת אפיים ואת התרגום של רגשות למעשים. בהחלט ייתכן כי הביטוי של רגש זה – לקיחת החוק לידיים – היה קשור גם לרגשות אחרים שחוו חברי הקהילה היהודית: בושה להכניס זרים בסוד עברות מין שבוצעו בקהילה, חשדנות כלפי הרשויות ושאיפה לעצמאות. ההסתייגות מהפנייה לרשויות חסמה ערוץ משמעותי לתיעול רגשי הכעס כלפי עברייני המין שתקפו יהודים. השתיקה ביטאה מבוכה ובושה, אך מעשי הנקם האלימים ביטאו כעס ותסכול כמו גם שאיפה לעצמאות.

ה. דיון

פגיעה מינית היא פגיעה אישית בקורבן. למרות זאת, ניתוח של תיאור הרגשות שאפפו את עברות המין בפלשתינה – כפי שהם משתקפים בהליכים המשפטיים, בעיתונות הכתובה ובזירה הסמי-צבאית של התקופה – מדגים שלרגשות יש גם ממד קולקטיבי. לקבוצה יש ציפייה בדבר הרגשות שחבריה אמורים לחוש בסיטואציות מסוימות ובדבר האופן שבו הם אמורים לבטאם. יש רגשות הנחווים במשותף על ידי חברי הקבוצה, ולעתים נציגי הקבוצה מבטאים רגשות בשמה. בהתאם לכך, הבעת הרגשות מספרת סיפור על הקהילה ומשרטטת היררכיות וגבולות קולקטיביים, בהתאם למאפיינים וסטראוטיפיים אתניים, לאומיים ומגדריים. קיומו של דפוס אינו שולל שונות בשל הברלים באישיות ובנסיבות, אך המבט במאמר זה מופנה לממד הקולקטיבי. העובדה שבזירות חברתיות שונות יש מוסכמות מובחנות לגבי ביטוי רגשי מעידה גם היא על הממד הקולקטיבי של הרגש. מאמר זה בחן שלוש זירות חברתיות ומצא כי בכל זירה שלטו מוסכמות אחרות לגבי הרגש המתאים לסיטואציה ולגבי האופן שיש לבטאו והעוצמה שבה ראוי לעשות כן. ביטוי רגשי שהוא לגיטימי מחוץ לבית המשפט יכול להיות מוקצה במסגרת ההליך. מה שאפשר להביע בתוך הקהילה לא בהכרח

הוצעה לחקיקה חדשה ברוח ערך כבוד האדם" משפט וממשל ז' 669, 737-738 (2005). בעבודה מאוחרת יותר פיתחה קמיר את התפיסה של "הדרת הכבוד" מעבר להיבט המגדרי והוסיפה לה נדבך לאומי. לטענת קמיר, הציונות של תחילת המאה העשרים שאפה לאידאה של גבריות והדרת כבוד בנוסח האירופי, ש"חייבה כל גבר להיות חזק בגופו ובנפשו, עצמאי, ריבון, תקיף, לא מתפשר, מיליטנטי, כובש ומנצח"; אי-עמידה בסטנדרטים של הגבריות היה בה להשפיל לא רק את הגבר האינדיבידואל ומשפחתו אלא את הלאום כולו. ראו קמיר, לעיל ה"ש 131, בעמ' 446. בעולם מושגים זה, אונס של אשה על ידי גבר מקבוצה לאומית אחרת משמעו פגיעה ב"הדרת הכבוד" של הלאום כולו, דבר המסביר את תחושת הפגיעה כפגיעה לאומית. אפשר להשוות את הצידוקים למעשי הסירוס לצידוקים שבהם נעשה שימוש בנוגע למעשי ליניץ' בשחורים בדרום ארצות-הברית בסוף המאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים. הצדקה שכוחה הייתה שהליניץ' נעשה על רקע אונס של אשה לבנה על ידי גבר שחור, שמעשה זה מהווה פגיעה בנשים הלבנות ככלל ושהליניץ' נעשה כדי להגן על הנשים הלבנות. הצדקה זו איבדה מהפופולריות שלה, במידה רבה בעקבות התנגדות מצד התאחדות נשי הדרום למניעת ליניץ' (Association of Southern Women for the Prevention of Lynching) לכך שאלימות זו תבוצע בשם הנשים. ראו למשל BENEDICT, לעיל ה"ש 113, בעמ' 25-26.

אפשר להביע לפני זרים. כך, הייתה ציפייה כי קורבן האונס תחוש בושה עקב חשיפת הסיפור לפני הקהילה ובעיקר לפני הרשויות, אך מעל דוכן העדים נדרשו מתלוננות לגולל את סיפורן בפירוט ולעמוד לחקירה, מביכה ככל שתהיה. במילותיו של השופט קרי שדן בתיק של אונס קבוצתי: "בתיק מעין זה אין צורך לסכול מתחושה כוזבת של צניעות, כיוון שרק ירידה לפרטים מאפשרת לבחון את אמיתות הסיפור"¹⁷². מחוץ לבית המשפט, שתיקתם המהדרת של קורבנות האונס היהודים שידרה באופן ברור את הבושה, אך חוסר הנכונות להתלונן לפני הרשויות לא היה בהכרח סימן להשלמה או לפסיביות, כפי שמלמדים מעשי הנקמה, המרמזים על גילוי מסוים בתוך הקהילה.

זירת בית המשפט מאופיינת בריסון רגשי אך אינה מנותקת מרגשות; להפך: הביטוי הרגשי עומד בבסיס האמון שנותנים בסיפורים שמספרים העדים בבית המשפט. גם בלי לבטא במילים מפורשות, העדים שמשמיעים סיפורים מביעים רגשות וגם מעוררים רגשות בקרב שומעיהם. כאשר הרגשות סוטים מתבניות שגרתיות – למשל, אם קורבן האונס מתארת כי התנהגה בקור רוח, או שהיא מעידה באופן כזה – סיפור האונס מתקבל פחות על דעת שומעיו. לעומת זאת, רגשות התואמים תבניות מקובלות תורמים להתקבלות הנרטיב שבו הם תומכים.

מאחר שהרגשות מספרים סיפור אפשר להשתמש בהם להעברת מסרים. כך, למשל, עורכי־דין השתמשו בטיעונים ש"תרגמו" את הדימוי של הרגשות כאינסטינקטים "טבעיים" לקו הגנה או לנסיבות מקלות. ג'מאל אפנדי האמד, סנגורם של ברואים שנאשמו באונס של בחורה יהודייה, תיאר את לקוחותיו כמי שטולטלו כשראו בחורה במכנסיים קצרים בחברת שני גברים, וטען שעבור גברים מסוגם – "שהם בורים ופאנאטיים ומובלים על ידי תעמולה מסיתה" – מדובר ב"פרובוקציה"¹⁷³. מדבריו השתמע כי המבנה האמוציונלי הנוח להשפעה של הנאשמים, פרי החינוך שקיבלו, הפך אותם פגיעים אפילו לגירוי קל שבקלים. **אידאולוגיה משפטית שמציירת את החוק כרציונלי ובלתי־מושפע מרגשות מתעלמת מהתפקיד שהם ממלאים בפועל בהליכים פליליים.**¹⁷⁴ אופיים הנסתר, בעיקר כשאינם מותרים עקבות מילוליים בפרוטוקול, הופך אותם לאפקטיביים במיוחד. בנינו נדמים הרגשות כאינסטינקטים טבעיים, תוך הצנעת חלקה של ההבניה החברתית בכינונם, בשלהובם או בריסונם. בתקשורת רגשית אפשר להעביר מסרים ברמה מודעת פחות בהשוואה לתקשורת מילולית. כך, למשל, כאשר נאשם באונס ומעשה סדום סיפר בעדותו שהיה מאוהב בקורבנו, הוא ניסה להצדיק את התנהגותו באופן מרומז. לו היה טוען מפורשות שיש הצדקה לאונס המבוצע על רקע אהבה, סביר שהיה ננזף בחריפות; אך משהסתפק בתיאור רגשותיו העביר את המסר באופן לא מפורש.¹⁷⁵

172 עניין אל-מוסא, לעיל ה"ש 66, בעמ' 14.

173 Att'y Gen. v. El Taher, Crim.C. 206/45, at 19 (D.C. Haifa, Sept. 27, 1945)

174 Kounine, לעיל ה"ש 32, בעמ' 220.

175 ALYAGON DARR, לעיל ה"ש 2, בעמ' 89.

סיכום וכיוונים עתידיים

המאמר הדגים ממדים קולקטיביים של בושה, פחד וכעס בקרב הקהילה היהודית המנדטורית. הממד הראשון הוא ממד הבושה: הבושה שחשה הקורבן של עברת מין מפני חברי הקהילה, סנקציות לא פורמליות ששימרו בושה זו, והבושה של חברי הקהילה מפני חשיפה של עברות מין שהתרחשו בקהילה לפני זרים. ממד קולקטיבי נוסף של רגש הוא ממד של הבניית פחד של בני הקהילה מעברייני מין ערבים, תוך שימור הבחנות אתניות ומגדריות. הממד השלישי הוא ממד הזעם, המניב תשוקה לנקמה ומתבטא במעשי נקם המבוצעים בשם הקולקטיב העברי נגד אנסים ערבים או בריטים. הבעתו משרתת מטרות פוליטיות של הגדרה עצמית ומנציחה דפוסים מגדריים.

הרגשות שבני הקבוצה החברתית חולקים או מסוגלים להבין את משמעותם מושתתים על ידע חברתי קיים המשותף לבני הקבוצה החברתית. חברות וחברי הקהילה היהודית בפלשתינה המנדטורית חלקו ידע חברתי משותף שכלל כמה הבנות: גם קורבנות העברה וגם הקהילה כולה נושאים באשמה בשל חוסר זהירות וחוסר יכולת להתגונן, ערבים הם מסוכנים מינית, אונס של יהודייה על ידי ערבי הוא פגיעה שאינה רק אינדיבידואלית אלא קולקטיבית, נשים הן פגיעות וזקוקות להגנה גברית, ועל תחושת החולשה היהודית אפשר להתגבר באמצעות מעשים של אלימות קיצונית. התקשורת הרגשית משרטטת את גבולות הקהילה שחבריה חולקים את אותו ידע. הזעם, הפחד והבושה שחלקו חברי הקהילה היהודית בפלשתינה המנדטורית נבנו על בסיס ידע משותף לגבי עברות מין וראייתן כחלק מהקשר לאומי, אתני ומגדרי רחב יותר.

הנושא של משפט ורגשות, כתחום מחקרי מובחן, נמצא עדיין בשלבי התהוות, ואפשר להצביע על שורת עניינים הראויים לפיתוח במחקר עתידי. מאמר זה דן בתגובות הרגשיות המשפיעות על הערכת המהימנות של עדות המתלוננים בעברות מין. ייתכן כי בתיקים מסוגים שונים יש שונות גם בשיקולים ובקונבנציות המשפיעים על תפקיד הרגש בהערכת המהימנות. לפיכך, מחקר עתידי שיעסוק בהקשרים מגוונים של ביטוי רגשי כמחזק מהימנות או פוגם בה עשוי לזרות אור על אחד התהליכים המרכזיים בקביעה שיפוטית של עובדות. הביטוי הרגשי במסגרת ההליך המשפטי הוא תוצר של אינטראקציה בין קונבנציות של משפט מהותי, משפט פרוצדורלי ודיני ראיות – לבין תפיסות ואמונות שהמשתתפים בהליך מביאים מעולמות תרבותיים חוץ-משפטיים. לכן, כדי להבין את מקום הרגש בהקשר ההליך המשפטי צריך לבחון לא רק את הרגשות המובעים במסגרת הזירה המרוסנת-יחסית של המשפט, אלא גם את הרגשות שהמשתתפים בהליך מביאים מעולמות חברתיים אחרים. הרגשות והבעתם הם נושא להבניה חברתית ואינם אך בגדר התלקחות ספונטנית או טבעית. המשמעות המתודולוגית המיידית של תובנה זו היא שאין להסתפק בחומרים מתוך ההליך המשפטי הפורמלי אלא לחפש חומרים שיכולים לשפוך אור על עולמם הרגשי של המשתתפים בהליך בתוך אותם עולמות תרבותיים חוץ-משפטיים.¹⁷⁶ חומרים אלה יכולים להתייחס אף

Merridee L. Bailey & Kimberley-Joy Knight, *Writing Histories of Law and Emotion*, 176
38 J. LEGAL HIST. 117, 125 (2017)

לשתיקה ולהתנהגויות לא-מילוליות (כמו מעשי הנקמה שתוארו במאמר), שגם הן יכולות להיות ערוץ משמעותי לביטוי רגשי.

הקשר בין משפט לרגשות הוא תחום מחקרי בפריחה. ייתכן כי בעקבות התובנות על מקום הרגש במשפט ועל הבניה חברתית של רגשות, הגיעה העת להמשיג מחדש את התייחסותו של המשפט הדוקטרינרי לרגשות ולהציע תאוריה כוללת למקומו של הרגש במשפט בכלל ובמשפט הפלילי בפרט.